

Бібл. укр. літер. АНУ ім. П. Франка

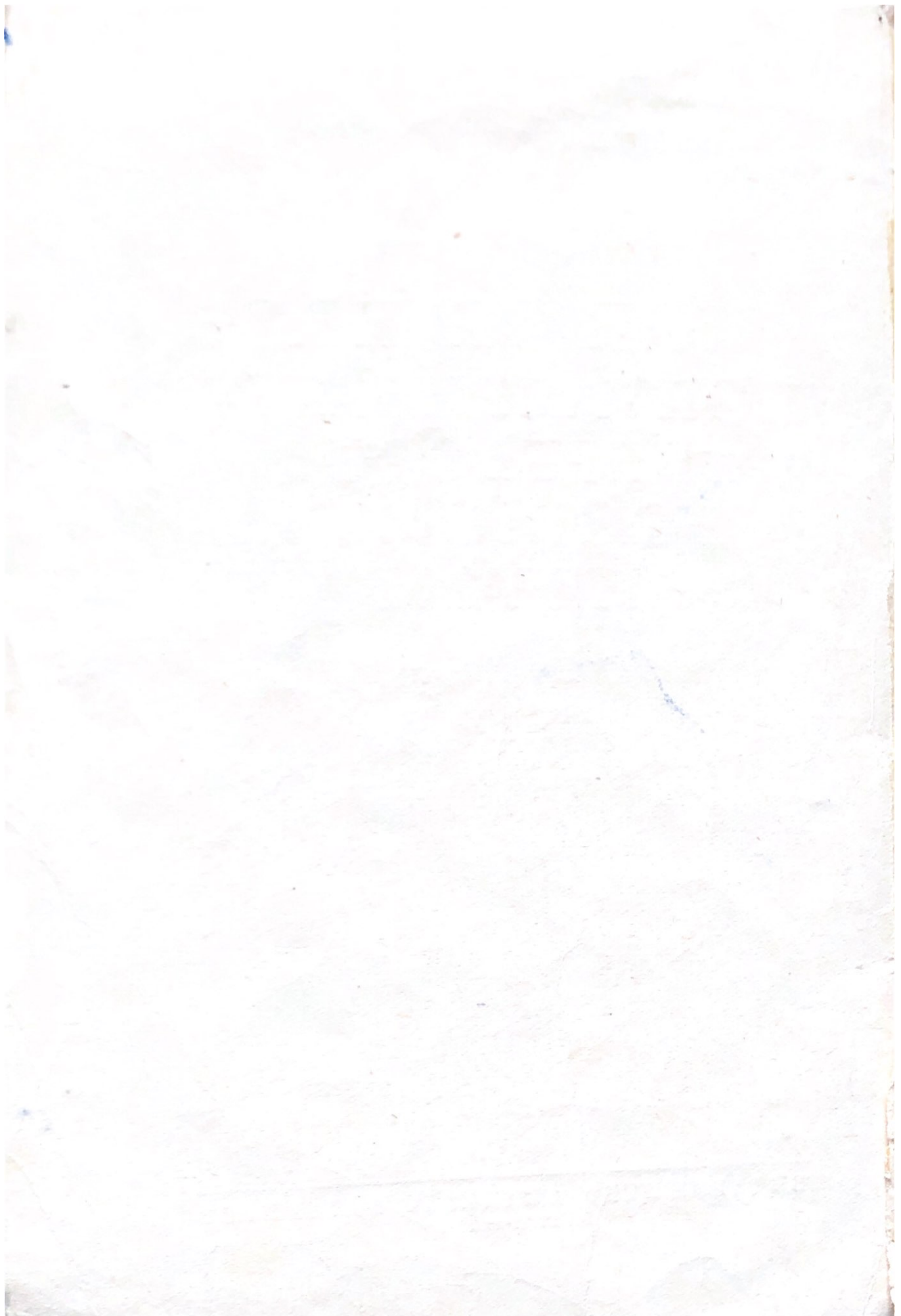
М. С. ВОЗНЯК

ІВАН ФРАНКО-
ПОПУЛЯРИЗАТОР
ПЕРЕДОВОЇ
РОСІЙСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК УРСР
КИЇВ • 1953

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ СУСПІЛЬНИХ НАУК

М. С. ВОЗНЯК

ІВАН ФРАНКО —
ПОПУЛЯРИЗАТОР ПЕРЕДОВОЇ
РОСІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- 13777 -
344070

ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ — 1953

Друкується за постановою Редакційно-видавничої ради
Академії наук Української РСР

Відповідальний редактор
кандидат філологічних наук
М. Ф. Нечитайлюк

Однією з найхарактерніших рис літературної, наукової та громадсько-політичної діяльності Івана Франка була його послідовна і уперта боротьба за зміцнення дружби між братніми російським та українським народами. Серед діячів української культури важко знайти когось іншого, хто зробив би стільки, як Іван Франко, для справи вивчення передової літератури великого російського народу та найширшої популяризації її досягнень не тільки серед українського, а й серед інших народів.

Ставлення великого письменника до передової російської літератури визрівало у складних історичних умовах.

Український народ в час діяльності Франка був розділений штучними кордонами на дві частини. Одна з них входила до складу царської Росії, а друга — до цісарської Австрії, яку Герцен називав „залізним обручем, набитим на національності“, а І. Фра́нко — „тюрмою народів“, що „обручем сталеним... обціпила їх живі суглави“. В обох цих поміщицько-капіталістичних державах трудящі зазнавали жорстокого соціального гноблення. Умови життя українського населення в Галичині ускладнювались ще й тим, що усі суспільні привілеї були надані польській шляхті. „Австрійці наблизили до себе поляків, давали їм привілеї, щоб поляки допомогли укріпити австрійцям свої позиції в Польщі, і за це давали полякам можливість душити Галичину“¹. Не багатокращим було становище пригноблених націй у царській Росії. „Царська Росія була тюрмою народів. Численні неруські народності царської Росії були зовсім безправні, безперестанно зазнавали всіляких принижень і образ... Царський уряд свідомо розпалював національну ворожнечу, нацьковував один народ на другий...“². Політика царизму була спрямована на придушення розвитку національних культур усіх народів, що населяли Російську імперію, в тому числі і на придушення культури українського народу.

Передова російська громадськість, вихована на традиціях революційно-визвольної боротьби, гостро засуджувала гнобитель-

¹ Й. В. Сталін, Твори, т. 5, стор. 251—252.

² Історія ВКП(б). Короткий курс, 1946, стор. 6.

ську політику царського уряду. Культура російського народу, як і культура всякого іншого народу, не являла собою єдиного потоку. З цього приводу В. І. Ленін в 1913 р. писав: „Є дві нації в кожній сучасній нації — скажемо ми всім націонал-соціалам. Є дві національні культури в кожній національній культурі. Є великоруська культура Пурішкевичів, Гучкових і Струве, — але є також великоруська культура, яка характеризується іменами Чернишевського і Плеханова. Є такі ж дві культури в українстві...“¹. Між цими двома течіями в російській культурі постійно точилася гостра, непримиренна ідеологічна боротьба. Представники передової російської культури революційно-демократичного напрямку самовіддано боролись проти царської сваволі, проти нестерпного соціального й національного гніту, послідовно виступали проти апологетів шовінізму і обскурантизму. Вони були виразниками прогресивних, революційних ідей. З посиленням визвольного руху в Росії, на третьому етапі його розвитку, коли на арену політичної боротьби виступив робітничий клас, коли в авангарді пролетаріату стала марксистська партія, російська культура піднеслась на вищий ідейний рівень. Духовне життя російського суспільства тепер живилося ідеями визвольної пролетарської боротьби, ідеями назріваючої соціалістичної революції.

В зовсім інших умовах розвивалось суспільно-політичне життя в Західній Україні, що перебувала в складі Австро-Угорщини на становищі напівколоніальної країни. З метою придушення революційних прагнень західноукраїнських трудящих, які мріяли про возз'єднання з усім українським народом, австрійський уряд розпалював на західноукраїнських землях міжнародну ворожнечу, натравлював українців на поляків, сприяв поширенню ідеології українського буржуазного націоналізму. Така колоніальна політика, зрозуміло, гальмувала вільний і широкий розвиток національної культури в Західній Україні. І не дивно, що в той час, коли в Росії й в Східній Україні, незважаючи на гнітючий царський режим, політичне й літературне життя знаменувалося появою нових революційних ідей і нових творів, в Західній Україні, поряд з проблисками прогресивної думки, до виступу Івана Франка панувало у всьому засилля реакційно-консервативної, чиновницької і буржуазно-націоналістичної ідеології.

В часи громадсько-політичної та літературної діяльності Івана Франка в Західній Україні існували два угруповання, дві партії української буржуазії, одна з яких звалась „москвофільською“, а друга — „народовецькою“. Ні та, ні друга в жодній мірі не відбивали інтересів трудящих, обидві вони шкодили справі дружби між великим російським та українським народами. Щоправда, „москвофіли“ не шкодували слів, щоб довести свою прихильність до російської культури. Але в основі їх ідеології лежала орієнтація не на передову, демократичну культуру, яка характе-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 20, стор. 15.

ризувалась іменами Пушкіна, Белінського, Чернишевського, Добролюбова, Герцена, Некрасова, Салтикова-Щедріна, Сеченова, Тімірязєва, а виключно на російський царизм та представників реакційної інтелігенції. Протиставляючи себе трудящим масам Галичини, „москвофіли“ під виглядом пропаганди російської мови поширювали своє „язичіє“, яке являло собою не що інше, як спотворення російської мови.

„Москвофіли“ повністю підтримували гнобительську політику царського уряду, заперечували право української нації на самовизначення. Великий російський революціонер-демократ М. Г. Чернишевський ще в 60-х роках ХІХ ст. гостро виступив проти політики „москвофілів“, довівши, що вони нічого спільного не мають із справжньою російською культурою і стоять на перешкоді зближенню народів. Вся історія „москвофільства“ показала правоту слів Чернишевського: „москвофіли“ завжди були ворогами визвольної боротьби російського та українського народів. Підтримуючи царську політику розпалювання національної ворожнечі і нацьковування одного народу на інший, „москвофіли“ виступали як вороги дружби російського та українського народів.

Між „москвофілами“ і „народовцями“ тільки й відміни було, що перші орієнтувалися на уряд царської Росії, а другі — на уряд габсбурзької монархії. Спекулюючи на фактах національного гноблення з боку російського уряду, поміщиків та капіталістів, „народовці“ зводили наклепи на російський народ, силкувались змалювати становище у Східній Україні так, ніби там українці зазнають утисків від самого російського народу. Націоналістичні лозунги „народовців“ були спрямовані на розпалювання національної ворожнечі між росіянами та українцями, на те, щоб роз'єднати і послабити їх у боротьбі проти спільного ворога — поміщиків і капіталістів. Цілком природно, що „народовці“, як і „москвофіли“, вороже ставились до передової російської культури, що розвивалась під впливом животворних ідей революційної демократії. Вони підтримували культуру австрійських каткових і пурішкевичів.

Особлива шкідливість „народовства“ для революційно-визвольного руху полягала в тому, що воно весь час маскувалося в національну одіжку і демагогічно оголошувало себе захисником українського народу проти національного гноблення. „Народовці“ не шкодували сил для протиставлення української культури в цілому російській в цілому. Оскільки це робилось уже і в той час, коли на арену визвольної боротьби вийшов пролетаріат, коли центр революційно-визвольного руху переміщався в Росію, то ідеологія „народовців“ завдавала шкоди саме боротьбі пролетаріату. „Протиставлення української культури в цілому великоруській культурі, теж у цілому, означає найбезсоромнішу зраду інтересів пролетаріату на користь буржуазного націоналізму“¹.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 20, стор. 15.

Партія „народовців“, таким чином, була своєрідною школою українського буржуазного націоналізму — цієї ідеології зрадянства, зрадництва народних інтересів.

Іван Франко сміливо виступав проти численних ворогів вільного руху — буржуазних націоналістів, реакціонерів всіх мастей і відтінків. І треба сказати, що він умів своєчасно розбиратись в дійсній суті програм і лозунгів різних ідейних течій, якого б зовнішнього вигляду вони не набирали. Для великого письменника одним із пробних каменів прогресивності або реакційності того чи іншого політичного угруповання, того чи іншого громадського діяча було ставлення до передової культури, зокрема літератури великого російського народу.

Протягом всього свого життя І. Франко не переставав цікавитися, глибоко вивчати та популяризувати здобутки прогресивної російської літератури. Великі російські революціонери-демократи допомогли Франкові правильно зрозуміти не тільки творчість багатьох російських письменників, а й давали натхнення, зміцнювали його мужність у боротьбі проти тих, хто був ворогом вічної дружби великого російського і українського народів. Вся багатогранна творчість Франка була прямим чи непрямым запереченням облудних концепцій кулішів, мончаловських, барвінських, грушевських та інших буржуазних націоналістів. Вона вибиває зброю з рук послідовників цих ідеологів, недобитків українських буржуазних націоналістів, що перебувають тепер на службі Уолл-стріту та Ватикану і плетуть брудні інтриги проти дружби народів великого Радянського Союзу, першої в світі соціалістичної держави, твердині миру і безпеки народів усього світу. Вивчення творів Франка, які спеціально стосуються поглядів письменника на передову російську літературу, на її значення для розвитку української літератури, показує, що він був палким борцем за непорушну дружбу російського та українського народів.

* * *

Франко виступив як прогресивний політичний і культурний діяч саме в той час, коли українська культура зазнавала жорстоких утисків з боку царського уряду. Згадкою про них починав Франко в березні 1900 року першу з трьох доповідей для інтелігенції м. Перемишля, що були видані окремою брошурою під назвою „Молода Україна“. Він говорив: „Чи маю пригадувати ті сумні факти, такі сумні, що й досі серце стискається при їх згадці, і ще тим сумніші, що тоді, коли вони діялися, майже ніхто у нас не розумів їх значення? Дня 16 травня 1876 року заборонено було в Росії друкувати всякі наукові, популярні і перекладені твори по-українськи, заборонено українські театральні вистави, концерти, навіть тексти під нотами“¹. Тут же Франко

¹ І. в. Франко, Молода Україна, Львів, 1910, стор. 2.

нагадав, як цинічно раділи галицькі попи-москвофіли з царської заборони українського слова й прославляли „мудрість“ царського уряду.

Юнак Франко не відразу зрозумів реакційність „москвофільства“. За свідченням самого Франка в 1896 р. в примітці до одного з листів Михайла Драгоманова, він у другій половині 70-х років, вступивши до університету у Львові, примкнув до „москвофільського“ студентського товариства „Академический кружок“. Причиною цього було те, що там видавалася газета, при якій Франко міг працювати. Крім того, в „Академическом кружке“ була бібліотека з російською літературою, якої не було в українському студентському товаристві „Дружній лихвар“. Франка дуже приваблювала можливість користуватися російською літературою. При цьому необхідно врахувати, що до вступу в університет Франкові лише „відкись попався томик поезій Хомякова“¹ і що поза тим він не читав ніяких російських книг або публіцистичних статей. Щождо москвофільських поглядів, то Франко потім зазначав: „Москвофільства у властивім значенні у мене ані тоді, ані пізніше не було ніякого“².

„Академический кружок“ не мав чіткої програми. Він видавав двотижневий журнал „Друг“, навколо якого згуртувались студенти, які були під впливом і „москвофільства“ і „народовства“. Позитивним було те, що в редакції „Друга“ ці студенти знайомились з російською літературою. Там передплачувався „Вестник Европы“, там можна було читати праці О. Пипіна про В. Г. Бєлінського. Це допомагало гуртківцям скласти уявлення про особливості реалістичного напрямку в літературі, сприяло тому, щоб, як писав один із членів товариства (Михайло Павлик), „розуміти, що письменство повинно бути не само для себе, а тільки для людської користі“³. Учасники гуртка „признали, що російське письменство цікавіше, ніж українське, через те, що в першім більше нових, поступових думок“⁴. З такого визнання випливав і закономірний висновок, що українську літературу треба розвивати у відповідності з передовою російською літературою.

В 1875 і 1876 рр. Михайло Драгоманов під псевдонімом „Українець“ в трьох листах, надрукованих на сторінках „Друга“, звернувся до галицької студентської молоді з закликком, щоб „галичани писали *по-своєму, по народному*, а воно вже само собою вийде в головному й *по-українському*“⁵. Щодо літературного напрямку, то він пропагував реалізм, „представники якого в Росії Гоголь, Тургенєв, Островський і інші, а в Європі Діккенс, Тек-

¹ С. Шурат, Перші літературні спроби Івана Франка. „Іван Франко. Статті і матеріали“, збірник другий, Львів, 1949, стор. 137.

² „Жите і слово“, т. V, Львів, 1896, стор. 377.

³ М. Павлик, Україна австрійська, „Громада“, № 1, Женева, 1881, стор. 97.

⁴ М. Павлик, Україна австрійська, стор. 97.

⁵ М. Драгоманов, Листи до Ів. Франка і інших, 1887—1895. Видав Ів. Франко, Львів, 1908, стор. 323.

керей, Флобер, Золя, Еркман-Шатріан і інші“¹. Зокрема Драгоманов радив студентам уважно читати Пушкіна, Лермонтова й Гоголя та статті Белінського про їх творчість, а також твори Тургенева, Островського й Достоевського з відповідними статтями Добролюбова про них.

Звичайно, не можна сказати, що саме звернення Драгоманова до молоді в „Друзі“ зробило якийсь переворот у світогляді Івана Франка. Про вплив цих листів на себе він писав у листі-автобіографії до Драгоманова 26 квітня 1890 р. так: „З ваших листів до редакції „Друга“ я вичитав лиш стільки, що треба знайомитись з сучасними письменниками, і кинувсь читати Золя, Флобера, Шпільгагена так, як перед тим уже з запалом читав Л. Толстого, Тургенева та Помяловського, а далі Чернишевського, Герцена і таких інших“². Отже, ще до листів Драгоманова російська прогресивна література займала перше місце у формуванні літературно-естетичних поглядів Франка.

Значну роль у формуванні світогляду львівської студентської молоді відіграли народники, що емігрували із Східної України. Михайло Павлик в одній з своїх статей 1880 р. у женецькій „Громаді“ назвав їх соціалістами. „Цими новими, соціалістичними думками,— писав Павлик,— львівська українська молодь зацікавилася тільки тоді, коли вчула, що між українцями в Росії є соціалісти. Від березня 1876 року ці українські соціалісти зачали їздити до Львова, знайомитися з тутешніми студентами, листуватися з деякими,— і від них львівська молодь перший раз познайомилася з соціалізмом. Вони порадили редакції „Друга“ передрукувати з „Отечественных записок“ повість Г. Іванова * „Отравленный дякон“, яка скрізь в Галичині зробила великий знак; здобули для молоді бібліотеку з російських і інших книжок, наприклад, твори Белінського, Добролюбова, Щедрина, Чернишевського, Герцена (Записки доктора Крупова), Мілля, Ренана, Ланге та ін.“³.

Наведена цитата із статті Павлика, без сумніву, дуже нечітка і плутана щодо характеристики нових соціалістичних ідей; в ній навіть не згадується про твори Маркса і Енгельса, зате є Мілля і Ренан. Але вона дає уявлення про те, як львівські студенти знайомились з творами передових російських письменників, критиків і публіцистів.

В середині 70-х років XIX ст. „Академический кружок“, на який, за свідченням Франка, мали вплив і російські революціонери, сприяв поживленню української літератури в Галичині. Характер тодішньої галицької літератури Франко коротко, але

¹ М. Драгоманов, Листи до Ів. Франка і інших, 1887—1895. Видав Ів. Франко, Львів, 1908, стор. 338.

² Ів. Франко, В поті чола. Образки з життя робочого люду, Львів, 1890, стор. IX.

* Гліба Успенського.

³ М. Павлик, Україна австрійська, стор. 98.

влучно розкрив значно пізніше — в статті „Задачі і метод історії літератури“, де він писав: „Ми, виховані в поглядах польського шляхетського псевдокласицизму кінця XVIII віку, псевдокласицизму найбільше фарисейського і брехливого з усіх видів тієї всеєвропейської моди, не вміємо говорити попросту і свobodно те, що думаємо, не сміємо не раз навіть думати і аналізувати те, що чуємо, і це, по моїй думці, головна причина тієї безплідності та бездарності нашої (галицької) літератури, тієї немочі малювати дійсних людей в цілому їх рості. Естетичні погляди нашої публіки, нашої критики і нашої пишучої братії потребують основного прояснення“¹.

Українська література в Галичині розвивалася під благотворним впливом творчості передових письменників і літературних критиків великого братнього російського народу. Саме завдяки цьому впливові Франко, який починав свою літературну діяльність романтиком, у 1876 р. став на шлях критичного реалізму. Про це свідчать його вірш „Наймит“ (надрукований в „Друзі“ в 1876 р.), оповідання „Два приятелі“ та „Лесишина челядь“ (вмішені в альманасі „Дністрянка“ того ж року). В цьому ж альманасі з'явився й переклад реалістичного нарису Еміля Золя „Повінь“, зроблений Франком. Дуже знаменним є те, що Франко познайомився з творами цього письменника через російські видання. Про це маємо свідчення самого Франка. У своїй статті про Еміля Золя в „Світі“ в 1881 р. він писав: „Слава Золя давно перейшла за межі Франції. Його повісті, які в Франції задля пануючого там мляворомантичного смаку зразу слабо розходились, купувались в великім числі в Росії, де здавна вже критика Белінського й Добролюбова здобула для реального напрямку незаперечне панування в літературі. Не диво, отже, що Росія найшвидше пізнала талант і правду повістей Золя. Не диво також, що й Золя від 1875 року став неначе напівросійським письменником, досилаючи майже щомісяця статті й повісті до місячника „Вестник Европы“. Через Росію Золя прийшов і до нас...“².

Величезний вплив зробила передова російська література і на оригінальні оповідання Франка. В короткій автобіографії для „Історії української літератури“ Омеляна Огоновського він так визначив свої творчі плани на 1876 р.: „Під впливом белетристики великоруської, особливо Л. Толстого і Тургенева, а також Ем. Золя, зачав я писати ряд дрібних ескізів і новел („Галицьких образків“), в яких задумав, не в'яжучися згори ніяким планом, змалювати життя галицького народу у всіх його верствах і про-явах в міру того, як досвід життя введе мене в стикання з різними типами і моментами того життя“³. Не дивно, що потім Франко

¹ Ів. Франко, Задачі і метод історії літератури, „Руська школа“, вип. 2, Чернівці, 1891, стор. 51.

² Ів. Франко, Еміль Золя, „Світ“, Львів, 1881, стор. 34—35.

³ М. Возняк, Матеріали до життєпису Франка (з додатком двох недрукованих його автобіографій). „За сто літ“, т. I, К., 1927, стор. 172.

присвятив творчості Івана Тургенєва та Льва Толстого великі нариси.

У Франко вступив на шлях критичного реалізму в час, коли в Галичині, за його власними словами в „Молодій Україні“, частина інтелігенції вважала літературу розвагою й жадала від неї перш за все легкості й забавності. Для інших література мала бути школою панського життя й аристократичних манер. Тому їх „різало по душі всяке хоч крихітку ріжче змалювання дійсного життя, особливо хлопського. А всі разом уважали літературу за найпевніший спосіб для уморальнення народу“¹. Франко своїми „Галицькими образками“, бориславськими оповіданнями і повістями „Воа constrictor“ та „Борислав сміється“ спрямував галицьку літературу на новий шлях.

Через твори передових російських критиків і публіцистів — Белінського, Чернишевського, Добролюбова, Герцена, Писарева — Франко ознайомився з прогресивними демократичними поглядами на літературу, на її завдання і головні риси, на її метод, тобто з революційно-демократичною естетикою. В неопублікованому листі 26 грудня 1878 р. Франко писав до Ольги Рошкевич, повідомляючи, що незабаром вийде журнал „Молот“: „На кінці буде ще надрукована моя рецензія на другий том літературної „Правди“, а саме на статтю Левицького (автора „Хмар“, „Джері“, „Причепи“) „Літературне прямування новіших літератур“; пана Левицького скрушую вельми і висказую рішуче деякі думки, щоб покінчити спори з нашими естетиками-правдянами“.

Нечуй-Левицький у своїй статті „Сьогочасне літературне прямування“ звів розвиток нової літератури до трьох принципів: „реальності“, „національності“ й „народності“, трактуючи їх у буржуазно-націоналістичному дусі. Своім принципом „реальності“ він, по суті, виступав проти критичного реалізму. „Народність“, за Нечуєм-Левицьким, — це показ не соціальної боротьби в українському суспільстві, а лише побуту, етнографії народу. В цій же статті Нечуй-Левицький виступив проти орієнтації українських письменників на прогресивну російську літературу, отожднюючи її з російським царизмом. Він доводив, що російські письменники-реалісти не мають і не можуть мати ніякого позитивного впливу на українську літературу, їх вплив тільки негативний. А тому українська література повинна відмежуватися від російської.

У відповідь на буржуазно-націоналістичний виступ Левицького Франко написав нищівну статтю, вміщену в „Молоті“ під заголовком „Література, її завдання і найважніші цілі“. Ця стаття Франка має величезне значення для оцінки його як борця проти українського буржуазного націоналізму, як палкого пропагандиста дружби братніх, російського та українського, народів. Вона показує, що Франко ясно бачив джерела національного і соціаль-

¹ Ів. Франко, Молода Україна, стор. 36.

ного гніту, що він рішуче боровся проти буржуазно-націоналістичної проповіді „відрубності“ української культури, теорії „єдиного потоку“ в національній культурі.

Нечуй-Левицький твердив, що „в Галичині, де не було великоруської літератури, українська література розвивалася самостійніше й нормальніше“, ніж у тій частині України, яка входила до складу Росії. З приводу цього Франко справедливо іронізував: „Шановний автор мусить бути українець*, не галичанин, і певно знає галицьку літературу тільки з оповідання, коли може говорити про її самостійний і нормальний розвиток. Зрештою, воно і в тім питанні, що хто розуміє під самостійним розвитком. Коли розуміти під самостійним розвитком пусте балакання про самостійність, а під нормальним розвитком — не обтяжування голови ні знанням, ні власною думкою, — ну, то я готов признати, що наша галицька література в такому розвитку зайшла дуже далеко. Очевидно, шановному авторові так важко дався в знаки гніт московський (чи урядовий, чи літературний?), що навів його на думку, зовсім односторонню і неправдиву, що, де нема московського гніту, там нема ніякого гніту, там, значить, іно жий та будь та розвивайся! Коли б шановний автор був у Галичині і бачив у нас свої гніти і гнітики, то порозумів би швидко, що так надто самостійно і нормально й нам нікуди розвиватися“¹.

Переходячи до критики трактування Левицьким поняття самостійності, Франко писав: „Шановний автор статті в „Правді“ мучиться і доказує, що література українська має бути зовсім самостійна і відрубна від московської. Для кого має бути ця відрубна література? Чи для самої інтелігенції? Очевидячки, ні, бо інтелігенція, вже коли хоче бути інтелігенцією, не може замкнутися в тіснім кружку одної літератури, але мусить студіювати, читати і порівнювати й твори інших літератур... Значить, така відрубна література може бути тільки для народу, для маси, що не знає іншої мови. Але саме тому, що маса ця не знає ніякої іншої мови, — то й ніяка інша література для неї неможлива, бо маса її попросту не зрозуміє...“².

З приводу того, що Нечуй-Левицький, говорячи „про гніт московщини над українщиною“, змішав російську літературу з російською державою, тобто з урядом і жандармами, Франко з усією рішучістю заявляв: „Що тут винна московська література (розуміємо під літературою її найпередовішу, найчеснішу частину, про яку тільки й може у нас бути мова: доноси різних Каткових та глагольствія слов'янофілів ми сюди не враховуємо і наслідувати їх нікому не радимо)?.. Розуміється, — держава московська, її жандарми та чиновники і їх гніт на всяку свобідну думку — одно діло, а література російська з Гоголями, Белінськими, Тур-

* Наддніпрянець.

¹ Ів. Франко, Література, її завдання і найважніші ціхи, „Молот“. Галицько-українська збірка, Львів, 1878, стор. 211.

² Там же, стор. 211.

генезими, Добролюбовими, Писаревими, Щаповими, Решетніковими та Некрасовими — зовсім інше діло. І що ще дивніше! У шановного автора бачимо (не виразно, а немов з-за сита) таке розуміння: ставаймо не супроти московської держави, чиновників та жандармів, а проти московської мови та московських письменників, які саме і по духу і по думках нам — чужина. Це так значить, як коли б хто казав лишати в спокою того, хто нас б'є, а термосити того, хто, хоч і сам слабкий, силкується нас боронити¹.

Таким чином, великий письменник викриває ворожість українського буржуазного націоналізму інтересам трудящих, одночасно підкреслюючи, що прогресивна російська література не має нічого спільного з урядовою ідеологією і стоїть на охороні культури українського народу.

У зв'язку з тим, що „народовці“ багато базикали про самостійність, Франко робив такий висновок: „Всяка самостійність не там, де більше крику, а там, де більше самостійної, розумної праці, а де має бути мова про таку працю в повнім значенні слова, там треба вперед добути собі повну свободу політичну і суспільну, без якої і праця свободна та широка — зовсім неможлива“².

Франко закинув Левицькому, що той визначив свої літературні принципи цілком догматично, що ці принципи навіть неясні самому авторові і ту неясність він силкувався приховати за голосними фразами.

Франко дає своє формулювання ролі літератури в громадському житті, яке повністю збігається з принципами естетики російських революційних демократів і було вироблене на основі глибокого вивчення російської літератури.

„Тисячні естетичні правила, — писав Франко, — поставали і щезали в протягу століть, — для нас вони зовсім пропали і стали пустою формою; головне діло — життя. Значить, література і життя мусять стояти в якимсь тіснім зв'язку... До чого має служити література? Найпершу відповідь подає історія всіх літератур: література певного часу повинна бути образом життя, праці, мови і думок того часу. Цю формулу в найчистішій формі бачимо проведену у російських реалістів школи Писарева, у Решетнікова, Островського, М. Успенського. Це той, нелюбий шановному авторові, „ультрареалізм“, який, однак, при всій своїй однобічності, зробив великий поворот в літературі російській і навів в неї більше демократичного духу, більше охоти до пізнання народу, ніж деінде цілі довгі періоди ідеальних та сентиментальних літератур. Але література... повинна, при всім реалізмі в описуванні, також аналізувати описувані факти, показувати їх причини і їх конечні наслідки, їх повільний зріст і упадок... Нау-

¹ Ів. Франко, Література, її завдання і найважливі цілі, стор. 211.

² Там же, стор. 212.

кова підкладка і аналіз становить саме найбільшу вартість цієї нової літератури проти усіх давніших, вона запевнює довговічну стійкість творам таких письменників, як Діккенс, Бальзак, Флобер, Золя, Доде, Тургенєв, Гончаров, Лев Толстой, Фрейтаг, Шпільгаген і інші. А яка ціль такої роботи? Ціль її, очевидно, така: вказувати в самім корені добрі і злі боки існуючого порядку і витворювати з-поміж інтелігенції людей, готових служити всією силою для піддержання добрих і усунення злих боків життя,— значить, зближувати інтелігенцію з народом і закріпити її до служби його добру¹.

Отже, Франко вважає цінною тільки ту літературу, яка правдиво відображає життя, яка викриває всю гниль буржуазного суспільства. Цілком закономірно ця точка зору привела його до захисту тенденційності в літературі, до заперечення горезвісної концепції „мистецтво для мистецтва“: „Це завдання зрозуміли всі реалісти,— пише І. Франко,— і тому то твори їх, при всій реальності і правді, усе виходять глибоко тенденційні, тобто вони подають факти і образи з життя не от так собі, для того, що це факти, але для того, що з них логічно і конечно виходить такий і такий висновок,— і стараються ті факти без перекручування і натягання так угрупувати, щоб висновок сам складався в голові читача, виходив природно і ясно і будив у нім самім певні чуття, певні сили до діяння в заданім напрямі“².

І тут Франко з усією чіткістю поставив питання про класовість і тенденційність літератури: „Га, то на такий спосіб література має бути тенденційна, партійна! Вона, яка повинна стояти понад партіями і підлягати одним тільки чистим і високим законам естетики! — Такі крики чую вже наперед з-посеред наших „естетиків-писальників“. Але я „не устрашаюсь“.

— Стійте, добродію,— відповідаю спокійно.— Література, що стоїть понад партіями,— це тільки ваш сон, це ваша фантазія,— але на ділі такої літератури не було ніколи. А ваші вічні закони естетики, це, шануючи день святий і вас яко гречних,— старе сміття, яке спокійно догниває на смітнику історії і яке перегризають тільки деякі платні осли-літерати, що пишуть на лікті повісті та фейлетони до німецьких та французьких газет. У нас єдиний кодекс естетичний — життя. Що воно зв'яже, те й буде зв'язане, а що розв'яже,— те й буде розв'язане“³.

Легко побачити, що основні погляди Франка на літературу й вимоги до неї збігаються з поглядами Чернишевського, висловленими в його праці „Естетичні відношення мистецтва до дійсності“ й авторецензії на неї.

У формуванні літературно-естетичних поглядів великого українського революціонера-демократа головним стимулом було його

¹ Ів. Франко, Література, її завдання і найважливі цілі, стор. 214.

² Там же, стор. 215. ,

³ Там же.

ознайомлення з основами наукового соціалізму. У 1878 р. Франко популяризував у формі питань і відповідей головні економічні положення соціалізму, в 1879 р. вперше переклав 24-й розділ першого тому „Капіталу“ К. Маркса й розглянув питання розвитку соціалізму від утопії до науки на підставі „Анти-Дюрінга“ Ф. Енгельса, у 1881 р. написав книжечку для робітників „Про працю“, а також підручник з політекономії і т. д.

Стаття Франка „Література, її завдання і найважливіші ціхи“ є документом великого значення. Вона спростовує твердження українських буржуазних націоналістів, ніби українська література розвивалася поза зв'язками з російською літературою. Вона свідчить, що Франко вже в перші роки своєї діяльності усвідомив правильний шлях розвитку української літератури — це шлях ідейного єднання з прогресивною російською літературою, шлях єдиного фронту проти класу експлуататорів та його ідеології, — чи то відверто реакційної, чи то тієї, що лицемірно ховається за ширмою „чистого“ мистецтва.

Як і завжди, Франко не обмежується одними міркуваннями про природний і єдино правильний шлях розвитку української літератури. Теорія у нього тісно поєднується з практикою. Вбачаючи в передовій російській літературі і критиці основний взірць, він гаряче береться за її вивчення й популяризацію на Україні. Про інтерес Франка до російської літератури красномовно свідчить уже той факт, що в червні 1877 року при арешті Франка у нього забрали великий чемодан книг, де були „Басни“ Крилова, „Сочинения“ Помяловського, „Признаки времени“ Салтикова-Щедріна, „Былое и думы“ Герцена, „Повести“ Писемського, „Свои люди — сочтемся“ Островського, „В лесах“ Мельникова-Печерського, розрізнені книги „Вестника Европы“, „Отечественных записок“, „Знания“ та ін.

Значною була перекладницька діяльність Франка. Він намагався якнай докладніше ознайомити західноукраїнську громадськість з кращими творами російської літератури. Уже в першій, окремо виданій, збірці його поезій („Балади і розкази“) бачимо переклади „Шотландской песни“ та „Русалки“ Пушкіна і кількох віршів Олексія Толстого. А в 1876 р. Франко почав перекладати роман Чернишевського „Что делать?“. Цей переклад друкувався під заголовком „Що діяти?“ в „Друзі“ 1877 р. в шести номерах, поки австрійська поліція не закрила журнал. У тому ж самому році Франко переклав окремі твори Салтикова-Щедріна, Помяловського та Гліба Успенського.

Про ідейно-естетичні погляди Франка того часу можна скласти уявлення з його листа до А. Кримського в 1898 р., де Франко вказував, що на його літературному шляху одним з головних зразків, поряд з іншими письменниками-реалістами, був Щедрін. Не можна забувати свідчень Франка у короткій автобіографії про роль творчості Льва Толстого і Івана Тургенева в народженні „Галицьких образків“.

З творів Помяловського Франко почав перекладати нариси „Бурса и бурсаки“, але встиг перекласти тільки „Зимовий вечір в бурсі“, що був надрукований в „Правді“ 1877 р., коли Франко сидів у тюрмі. В зв'язку з ув'язненням Франка цей переклад з'явився без зазначення прізвища перекладача. Про це дізнаємося з надрукованого в „Правді“ за 1884 р. бібліографічного покажчика, де читаємо „Франко Іван (Руслан). Бурса і бурсаки Н. Г. Помяловського“ (стор. 312.).

Перед текстом перекладу було вміщено „Передне слово перекладчика“, тобто Івана Франка, яке починається словами: „Знайомлячи галицьку громаду перший раз із твором Миколи Герасимовича Помяловського, необхідно нам на вступі сказати дещо про особливість і життя цього симпатичного письменника. Притім ми покористуємось широкою біографією, уложеною по смерті письменника приятелем його Н. А. Благовіщенським і поміщеною зразу у „Современнику“, а відтак виданою в особній книжці поперед повного зібрання творів М. Г. Помяловського в Петербурзі“¹.

Франко до Помяловського ставився з великою симпатією. Відмітивши, що твори Помяловського характеризує твереза правда фактів і жива, енергійна мова, Франко порівняв його з Решетніковим: „Силою і характером свого таланту він стоїть найближче до Решетнікова, і в гуртку письменників російських новішої, натуральної школи він стоїть високо. Але при правді зображених фактів в його творах усюди пробивається його гаряча чесна душа, ясні і тверді переконання та щире бажання направити недолю і нужду, яку описує на показ усьому світові. От та гарячість власного переконання, те нервово життя, що тремтить в кожному рядку його творів, робить Помяловського близьким і рідним серцю кожного, хто й сам щиро і гаряче бажає щастя нещасним і волі невірникам“².

В № 5 „Друга“ за 1877 р. Франко вмістив під назвою „Супокійне життя“ переклад одного з оповідань Салтикова-Щедріна з серії „Невинные рассказы“, а в № 6 „Друга“ — переклад уривка з „Истории одного города“ — „З якого кореня дуреньки“, що відповідає розділові оригіналу „О корени происхождения глуповцев“. Обидва переклади мають примітки Франка. В примітці до „Супокійного життя“ він зазначає: „Знаменитий сатирик, Щедрін, умів завжди винаходити слабі, гнилі сторони суспільності і, виставляючи їх на вид усьому світові, ранив їх немилосердно гострим своїм гумором. Його перша книжка „Губернские очерки“ зробила відразу ім'я його голосним по всіх кінцях Росії... Щедрін уміє з правдиво учасним чуттям підхопити якусь живу, характерну рису суспільного життя — побуту, і тому-то характери, ним на-

¹ „Правда“, Львів, 1877, стор. 483.

² Там же, стор. 484

рисовані, завжди мають для того, хто читає, живий інтерес, а разом дають дуже важливий матеріал до історії розвитку поглядів і рухів суспільності”¹.

Назвавши талант Щедріна цілком оригінальним і дуже самобутнім, Франко порівнював талант Щедріна з талантом Гоголя: „Часто у його оповіданні проблискує яскраво їдка, майже демонська іронія, властива великоруському племені... Щедрін тим іде даліше Гоголя, що його погляди ясно вироблені повішою наукою, що він ясно бачить перед собою дорогу наперед і безпечною ходюю ступає нею, коли Гоголь тільки часами, в сильних проблисках свого таланту, майже мимовільно захвачував подібні сторони життя”².

В примітці до уривка з „Історин одного города“ Франко зарахував Щедріна до письменників, які правдиво відображають дійсність, хоч з першого погляду твори їх можуть декому видатися чистими вигадками. До реалістичної школи належать не тільки ті письменники, які відбивають вірно все, що безпосередньо виступає у діях людей, але й ті, що змальовують психологію героїв. „Правда, у Щедріна, як такого, що хоче ніби смішити людей, склад повістки видуманий, але це тільки поверхове, а сама суть — то вірна копія думок і дія по більшій частині людей, що мають у своїх руках владу... Те ж, що він часом надто розволікає, походить з того, що в Росії не можна не одне просто сказати, а треба укривати свою гадку за багато наговореними словами... Взагалі нам показуються у щедрінівській сатири часто такі сцени, якби вставлені, і вони то властиво виражають те, що хотів автор сказати в цілості”³. Щоб показати всю нікчемність культури експлуататорського класу, Франко надрукував „Супокійне життя“, а як зразок „сміху скрізь сльози“ переклав „повісточку, де особливо видається плач людський за запропашеною волею“, під заголовком „З якого кореня дуреньки. (Прибито трохи до галицького життя)“ за виданням „Історин одного города“ 1870 р. Останній переклад Франка пристосований до галицького життя, через те й не точний.

В жовтневому номері львівського журналу „Світ“ 1881 р. Франко вмістив біографію Салтикова-Щедріна. Франко радив відповідальному редакторові Іванові Белеєві подати також дещо з творів Щедріна у перекладі. „Я би думав,— писав Франко до Белея,— що не зле б було перекласти і надрукувати про Угрюма-Бурчєєва з „Історин одного города“. Пошукай там розділ під написом „Наказание за грехи и покаяние“, там є уступи позакреслювані, перекладені дали б гарну цілість. Замітити треба, що Угрюм-Бурчєєв не хто інший, як цар Микола. Ціла штука вмі-

¹ „Друг“, Львів, 1877, стор. 58.

² Там же.

³ Там же, стор. 89.

стилась би в двох номерах і була б парадним образком теперішніх абсолютистичних намагань нового царя"¹.

Белей не виконав поради Франка, але Франко все ж надрукував біографію Щедріна. Він почав її характерним для революційного демократа, вихованого на передовій російській літературі, твердженням, яке свідчить про глибоке розуміння особливостей творчості великого сатирика. „Всі його твори, — писав Франко, — то матеріали до біографії не так самого творця, як того великого чудовища, що зветься російською імперією. В яскравих, хоч крізь призму карикатури перепущених образах, він показав його народження і зріст у минулому („История одного города“), показав його внутрішню машинерію, немов фізіологічні функції його життя („Губернские очерки“), показав, звідки бере воно живі соки до свого існування і як асимілює їх („Господа ташкентцы“, „Помпадуры и помпадурши“), показав вкінці різні верстви і маси народу, що живуть під тиском того чудовища („Благонамеренные речи“, „Современная идиллия“ і інші)². На думку Франка, Щедрін тим відрізняється від Гоголя, що, „коли цей був переважно митцем і кожну свою сатиричну картину подавав у викінченій, мистецьки досконалій рамі, в Щедріна переважає публіцист, — його постаті тільки накреслені, але не викінчені, не вимальовані „во весь рост“, в його творах не раз більшу половину займають дослідження та теоретизування (згадати лиш про зовсім майже в роді дослідження писані „Признаки времени“ та „Письма о провинции“), мистецька рамка відкидається набік“, як і у Гліба Успенського³.

Франко високо оцінює творчість великого російського письменника за різку політичну сатиру на суспільний лад тогочасної Росії. Він відзначає, що у Щедріна „мітким словом схарактеризований кожний ступінь розвитку суспільного життя, кожна верства і різновидність паразитів, що ссуть піт і кров робочого люду в Росії. Назви, які він їм надасть, стають термінами генеральними, родовими: ташкентці, помпадури, історіографи, балалайкіни, тряпичкіни (назва взята у Гоголя) і т. д. Сатира його, в більшій мірі від Гоголевої, політична, стає при сучаснім політичнім гніті єдиною прозірчастою покривкою, під якою можна в Росії висловлювати суд про політику і суспільне безладдя так, як колись-то Езоп тільки під ослоною байок міг висловлювати свої думки про відносини невільників до панів“⁴.

Подавши біографію письменника й перелік його творів, Франко відзначив у своїй статті, що Салтиков-Щедрін і далі невтомно працює над загостренням своєї сатири, і висловив надію, що

¹ М. Возняк, З життя й діяльності Івана Франка в роки 1881—1884. (Його листи до Івана Белей), „Культура“, Львів, 1925, № 2, стор. 49.

² Ів. Франко, Михайло Євграфович Салтиков (Щедрін), „Світ“, 1881, стор. 182.

³ Там же, стор. 182—183.

⁴ Там же, стор. 183.

Щедрін „збагатить ще російську літературу не одним гарним і пам'ятним твором“.

У 1885 р. у львівському щоденнику „Діло“ № 122—124 вміщено переклад Франка з Щедріна під заголовком „Статський совітник Передрягин. Політична сатира“¹, а в 1886 р. Франко надрукував у львівській „Зорі“ свій переклад злободенної казки Щедріна „Премудрий пескарь“ під назвою „Премудрий в'юн“. Коли в 1892 р. з приводу казки Франка „Без праці“ Драгоманов у листі до нього закинув, що на Франка, як на Нечуя-Левицького й Панаса Мирного, „граф Толстой пустив казкову манію“, він відповів, що йому більше подобаються казки Щедріна, ніж Льва Толстого. Франко добре усвідомлював різницю між релігійно-моралізаторською тенденцією Л. Толстого і революційно-демократичною сатирою Щедріна і рішуче став на бік останньої.

Найціннішу статтю про Щедріна Франко написав у 1889 р. з приводу смерті письменника, надрукувавши її в польській газеті „Kurjer Lwowski“. Ця стаття ясно показує, за що саме Франко цінував великого російського сатирика. „Дня 11 * травня, — писав Франко, — помер у Петербурзі один із найбільших російських письменників, найвидатніший, без сумніву, представник російського гумору, Михайло Євграфович Салтиков... В 1856 році видав він під псевдонімом Щедріна два томи блискучих сатиричних нарисів під заголовком „Губернские очерки“. Ті нариси прийняла громадськість із великим захопленням, а критика в особі Добролюбова привітала їх з великими похвалами. З того часу Щедрін не випускав пера з руки, а від 1863 року (коли кинув службу й переїхав до Петербурга як постійний співробітник місячника „Современник“) майже щомісяця з'являлися нові його праці. Важливіші з них були: „История одного города“ (Історія міста Глупова, під яким автор розуміє Росію),... „Благонамеренные речи“ — ряд майстерних образків російського суспільства після скасування панщини, „Господа ташкентцы“ — так само ряд картин, в яких змальована верства хробаччя, що розплоджувалося в Росії й пізніш у вигляді чиновників мусило розповзатись по далеких провінціях з єдиним девізом: жертви! В іншому ряді нарисів під заголовком „Помпадуры и помпадурши“ сатирик змальював добре йому знайомий світ вищих провінціальних урядовців, губернаторів і їх камарилі **, а в нарисах „В среде умеренности и аккуратности“ — світ дрібного провінціального чиновництва“.

Франко вважав Щедріна надзвичайним явищем в російській літературі, оскільки сатира його „охоплює щораз ширші кола, глибше вникає і вище сягає, а разом із тим їй в унісон щораз дужче звучать тони високої лірики, безпосереднього, гарячого крику душі автора, що гаряче й сильно відчуває усі страждання

¹ І. Калитовський, Бібліографічний покажчик за рік 1885, „Зоря“, 1886, стор. 324.

* В дійсності 10 травня.

** Кліки.

суспільності. Постають майстерні нариси, як, наприклад, „Современная идиллия“, „Недоконченные беседы“ (початки твору, продовження якого померла цензура), „Пошехонские рассказы“ й, нарешті, річ переважно публіцистична — „Письма к тетеньке“. Одночасно сатирик, уже безнадійно хворий, створив такий архитвір, як роман „Господа Головлевы“, довгий ряд майстерних сатиричних „казок“ і довгий ряд силуетів з натури під заголовком „Мелочи жизни“. Останнім його твором, притому одним із найблискупіших, була „Пошехонская старина“, писана під час мук повільного конання, — ряд спогадів із дитячих літ, ряд майстерно накреслених постатей панів і мужиків із панщизняних часів“.

Франко закінчив свою статтю запевненням, що ім'я Салтиков-Щедріна „залишиться назавжди однією з найблискупіших оздоб російської літератури, а його вплив поза межами Росії і тепер, після його смерті, напевно зростатиме“¹.

На Франка Салтиков-Щедрін мав великий вплив. Він був улюбленим письменником Франка, і своїми геніальними творами допомагав Франкові боротися проти галицьких „рутенців“ та інших „плосколобів“, які сиділи на шиї трудового народу. Під впливом Щедріна формувався сатиричний талант Франка. Значення щедрінських сатир було величезним. В них Франко бачив взірць ідейної непримиренності, справжнього патріотизму, з них він запозичив крилаті слова й вислови для своїх творів, навіть публіцистичних. Наприклад, перекладові одного вірша з Генріха Гейне Франко дав заголовок „Глуповська конституція“. В листуванні з Іваном Белеєм Франко шкодував, що українські письменники недостатньо обізнані з творами Щедріна. Так, в одному з листів до Белея у 1882 р. він висловив жаль, що той не знає як слід Щедріна та інших сатириків, бо це, без сумніву, сприяло б виробленню і сатиричного таланту Белея.

Під впливом сатиричних творів Щедріна Франко в тюрмі (під час першого арешту) почав писати на полях однієї книги „Сморгонську академію“, очевидно крадькома, тому й не закінчив її. Під впливом Щедріна Франко написав „випорпану із старих паперів“ „Думу про Меледикта Плосколоба“ (тобто про Венедикта Площанського, редактора ретроградного львівського „Слова“), яка була видана у Львові в 1878 р. Є відомості про ще одну сатиру Франка, написану, можливо, також під впливом Щедріна. В неопублікованому листі до Ольги Рошкевич Франко 2 січня 1879 р. писав: „Тепер на хвилю залишив я писати „Івана Новітнього“*, а виладжую до друку триактову комедію політично-сатиричну „Жаби“, в якій будуть висміяні „до крайних преділ“ наші літературні та професорські поваги: Ільницький, Шараневич, Огоцьовський, Барвінський, Партицький і Площанський. Нині або завтра надіюся скінчити цю штуку, треба буде відтак перегля-

¹ „Kurjer Lwowski“, № 134, 1889.

* Розпочату повість із кримінального життя.

нути і поправити дещо, а вийде досить цікава". Дописуючи вночі перерваний лист, Франко повідомляв, що „скінчив „Жаби“, читав християнам*, — сміялися до розпуку“.

Ця сатира була спрямована проти проводирів буржуазних націоналістичних партій — „народовецької“ і „москвофільської“. Франко їх не розділяє, розуміючи, що обидва ці угруповання української буржуазії служать інтересам експлуататорських класів і ворожі народові.

До 1878 р. належить і сатира Франка на галицьких буржуазних „патріотів“ під заголовком „Патріотичні пориви“, а також і три образки типів галицьких „людей“ 60—70-х років XIX ст. під спільним заголовком „Рутенці“. Під типом „рутенця“ Франко розумів галицького обивателя, що „знеохочений сварами про народність, про Шевченка, про мову і про драгоманівські ідеї, вмиває руки від усього, не хоче знати нічого поза чорножовтими стовпами, що відмежовують Галичину від Росії“¹. Але передові ідеї проходили через кордони. Франко підхоплював животворне слово революційних демократів і творчо застосовував у своїй практиці. У 1878 р. була написана й віршова сатира Франка „Дума про Наума Безумовича“, вміщена в „Молоті“ й видана окремо в 1879 р. Із підзаголовку („Один листок з історії райхсрату“) ми переконуємось в історичній конкретності цього твору: у Відні Іван Наумович голосував за бюджет міністерства військових справ, або, як писав Франко,

Безумович бере гроші,
А рутенці голосують.

Написані в лютому й березні 1880 р. „Вісті з краю ботокудів“ закінчують ряд сатир Франка, де найбільше позначився вплив Щедрина.

Франко дуже прихильно ставився й до творчості Гліба Успенського. В 1877 р. Франко переклав нарис Гліба Успенського „Не воскрес“, що був надрукований у лютневій книжці „Отечественных записок“. Переклад оповідання під заголовком „Війна за волю“ призначався для „Друга“, але арешт Франка перешкодив цьому. „Війна за волю. Оповідання Г. Іванова“ окремою книжечкою вийшла у Львові в 1878 р. „Передне слово“ перекладача свідчить, що текст оповідання взято з „Отечественных записок“ за лютий 1877 р. Франко бажав цим виданням „заохотити нашу молодь і всіх людей щирої думки до пильної уваги на наше суспільне життя, до аналізу його щоденних і на око нічого не значучих явищ і до підношення, по силі можливості, подібних пекучих питань нашої вітчизни, бо тільки таким способом ми пізнаємо життя і наші хиби, а тільки пізнавши їх, можемо братися до їх усунення“².

* Своїм товаришам.

¹ Ів. Франко, Молода Україна, стор. 7.

² Г. Іванов, Війна за волю. Оповідання. Передне слово, Львів, 1878, стор. 3.

Уже той факт, що Франко видав переклад оповідання Гліба Успенського „Війна за волю“ як зразок для письменників, дозволяє шукати спільності між оповіданнями з селянського життя Гліба Успенського й Івана Франка. Як Гліб Успенський показав „владу землі“ в російському селі, так Франко малював у своїх оповіданнях ті соціально-економічні процеси, що відбувалися в західноукраїнському селі в другій половині XIX ст.

Неодноразово Франко виступав з критичними статтями про творчість Успенського, якій давав високу оцінку. Спочатку йому імпонували народницькі ідеали Успенського. Але пізніше, в процесі дальшого розвитку світогляду Франка, він піддав різкій критиці як тенденції народництва в творчості Успенського, так і народництво взагалі.

В рецензії, вміщеній у львівському радикальному двотижневнику „Народ“, на „Сочинения“ Гліба Успенського в двох томах петербурзького видання 1889 р. Франко захоплено писав: „Ось золота книга, якій нема пари, мабуть, у жоднім письменстві цілого світу. Гліб Іванович Успенський, письменник російський, не належить властиво до ніякої школи. Одиною його школою є життя, одиноким учителем — народ, простий, робочий, звичайно бідний і нещасливий. Життю цього народу він придивляється, вглиблюється в його ціле життя і, мов з невичерпаної криниці, видобуває з нього щораз нові появи, щораз нові погляди. Та й дивний спосіб писання у цього чоловіка. Він не пише повістей, ані довгих оповідань, не видумує нічого, ані людей, ані пригод, не силується зацікавити читача... Йому йдеться про що інше: не змалювати життя людей, як на образі, правдиво, та холодно, але зглибити його серце, відчуті в собі всяке людське горе і в читачах таке саме співчуття — ось його головне завдання. Задля того він не шукає незвичайних людей, ані пригод, але бере те, що бачить довкола себе, найпростіші, найзвичайніші події, і правдиво віщим духом вникає в найдрібніші причини і наслідки цих подій, заглядає в душу людей, що в них заплутані, і в усьому тому показує таку глибину правди, не раз важкої і страшною, що чоловіка переляк бере, немов хто перед вашими ногами раптом відкрив безодню, де вам здавалося, що стоїте на рівній, твердій землі... Прочитавши його нехитрі, але дуже глибокі оповідання, чоловік стає ліпшим, починає любити людей, коли не за що інше, так за ту величезну многоту терпіння і непотрібної муки, яку вони поносять, починає живо відчувати цю муку, починає брідитися брехнею і неправдою“¹. Ще раз називаючи „Сочинения“ Гліба Успенського золотою і благодійною книгою, Франко радив українським інтелігентам уважно читати твори Успенського та вчитися на них, як треба любити „найменшого“ брата, тобто трудящі маси, як працювати для поліпшення їх життя.

Не дивно, що роман Еміля Золя „Земля“ і роман „Власть

¹ „Народ“, Львів, 1890, стор. 16.

землі“ Гліба Успенського стали предметами глибокого критичного нарису Франка „Сила землі в сучасному романі“, надрукованого в краківському двотижневнику „Мисль“ у 1891 р. Франко задумав розглянути одне з найцікавіших явищ тодішньої європейської літератури, те, як у ній змальовано ставлення людини до землі. Французький і російський письменники дійшли до наскрізь суперечних основних висновків, які не задовольнили Франка. Глибоко шануючи гуманізм Успенського, Франко критикує його народництво, що в той час уже збанкрутувало. „Погляд Успенського,— говорить Франко,— це погляд російських народників..., які єдине спасіння добачають у селянстві, в темній селянській масі; вони ідеалізують цю масу, не раз ідеалізують навіть її хиби, дошукуючись у кожному вчинку, в кожному слові селянина якогось глибшого містичного значення... Однак, ми зі свого боку мусимо завважити, що й ті прикметні риси селянського життя, в яких Успенський добачає його ідеальний бік, його одностайність, простоту і природність, ми мусимо в значній мірі визнати за хиби, що виявляють брак фізичних і культурних потреб, отяжілість думання і недорозвиток почуттів. Щобільше, нам здається, що Успенський, приглядаючися до селянського життя з точки зору своїх народницьких доктрин, подібно, як і Золя, поминув у ньому деякі дуже важливі риси та внаслідок цього дійшов до фальшивих висновків“¹.

Але разом з тим Франко вважав Гліба Успенського одним з найпопулярніших в Росії авторів, зокрема серед молоді. Співставляючи творчість Успенського з творчістю Золя, він віддає перевагу першому. „Є це автор,— писав Франко,— що найбільше з усіх, яких я знаю у всесвітній літературі, повчає й ублагороднює читача: ніхто не підносить так високо, як він, прапора чистої людяності, ніхто не має такого, як він, дару приневолити нас почувати себе людьми, розбудити й оживити в читача почуття людяності. А все ж з суворістю правдивого аскета цей автор вистерігається усяких шумних фраз, усяких ліричних поривів, усього, що хоч здалека могло б нагадувати гонитву за ефектом. Він досягає своєї мети якнайпростішими засобами. З цього погляду він є антиподом Золя, який є майстром в ефектному орудуванні тінями і в зіставленні контрастів, хоч теж відкидає усяку фразу й ліричні вибухи. Антиподом Золя є Успенський ще й з того погляду, що в той час, як французький реаліст буває всюди стисло об'єктивний, змальовує світ таким, як його бачить, але ніде не показує свого власного „я“, Успенський завжди і всюди сам виступає на сцені зі своїми думками, зі своєю тугою і журбою“².

З приводу смерті Гліба Успенського Франко в 1902 р. написав некролог. Характеризуючи творчість Успенського, він дав різку

¹ І в. Франко, *Potęga ziemi w powieści współczesnej*, „Myśl“, № 13, Краків, 1891, стор. 3.

² Там же, № 12, стор. 6.

критику його народницьких ідеалів. Початкові слова некролога, що був надрукований у віденському тижневику „Die Zeit“, яскраво свідчать про гарячі симпатії Франка до російського народу, до передових представників російської літератури. Він почав некролог заявою: „Історія російської літератури то правдивий патерик, збірник мученицьких подвигів і анахоретського життя. Є тут справжні мученики, як Радіщев (засланий на Сибір, покінчив опісля самогубством перед новим засланням), Рилєєв (повишений в 1826 р.), Достоевський (присуджений на смерть і помилуваний на роботи в копальнях), Чернишевський (8 літ каторжних робіт і 20-літнє інтернування у Вілюйську)“.

Франко писав, що „сучасники бачили головне значення Успенського в тому, в чому й він сам його добачував, в його рефлексіях, в його філософії і в нескінченних коментарях, які він додавав до спостережених часто і досить маловажних подій з російського життя. Безумовно, також тут є багато цікавого, зокрема там, де безпосередньо проявляється неспокійна, постійно напружена, вічно розчарована й вічно шукаюча душа автора. А якщо розглянути справу науково, то його філософія так званого „народництва“, цього своєрідного напрямку думання, який в народі, в селянській масі, добачував не тільки основу, але взагалі саму суть нації, джерело таємних сил, осідок таємних чеснот і прикмет, не тільки в Західній Європі, але також і в Росії, тут головню завдяки соціал-демократичній критиці, ця філософія належить до вже подоланих поглядів. Тим-то вже й тепер багато дечого в творах Успенського є для молоді російської генерації непідходячим, а то й незрозумілим“¹.

Звідси легко пересвідчитись, що Франко дуже пильно слідкував за боротьбою ідей в Росії: він уже в той час побачив реакційність народництва, і приєднався до соціал-демократичної критики його.

Багато зробив Франко для популяризації творчості Гоголя і Тургенева.

Ще з 1877 р. задумував Франко видавати бібліотеку найвишніших світових романів і повістей у перекладі на українську мову. Здійснення свого плану він хотів розпочати виданням перекладу „Мертвых душ“ М. В. Гоголя. Разом з цим Франко шукав перекладачів творів Тургенева й Гончарова. Оскільки не було „на всю Галичину й одного примірника“² „Мертвых душ“, то довелося звернутися аж до Києва за творами Гоголя, а також Гончарова, Писарева, Тургенева та ін.

Франко вирішив перекласти „Мертвые души“ Гоголя після ознайомлення з другою частиною статті „Сьогочасне літературне прямування“ Нечуя-Левицького. Вона була надрукована

¹ Ів. Франко, Gleb Uspenskij, „Die Zeit“, т. 32, Відень, 1902, № 406, стор. 24—25.

² „Матеріали для культурної й громадської історії Західної України“, т. 1. Листування І. Франка і М. Драгоманова, К., 1928, стор. 4.

в „Правді“ лише в 1884 р. (в 1881—1883 р. „Правда“ взагалі не виходила), але набиралася в друкарні раніше (в 1881 р.), і цілком можливо, що була відома Франкові з рукопису. З приводу неї в одному з своїх листів до Драгоманова Франко в 1881 р. писав: „А тут знову у новій „Правді“... добродій Нечуй відгріває давні Кулішеві закиди в новій едиції*. „Україна заснула під Гоголеву ліру“, „Гоголь Україні пошкодив“, „Гоголь для України не здалий“ і т. д. Я думаю, що тут якраз би конечно показати інший погляд у нас на Гоголя“¹.

Коли Драгоманов відмовився написати біографічний нарис про Гоголя, Франко звернувся до Белея, відповідального редактора „Світу“: „Що з біографією Гоголя? Ладь сам“². Але й Белей не написав біографії Гоголя. Портрет останнього був вміщений у вересневому номері „Світу“ за 1881 р. з обіцянкою, що біографію і літературну оцінку Гоголя подасть редакція в одному з найближчих номерів, але ця обіцянка не була виконана.

Франків переклад „Мертвых душ“ Гоголя в „Бібліотеці найзнаменитіших повістей“ не з'явився. Як розповідав Франко в „Молодій Україні“, в ній „годи було знайти місце для „Мертвых душ“ Гоголя, які опубліковано окремо заходом Дем'яна Гладилевича“³. Із страху перед Франком-соціалістом видавці надрукували переклад без прізвища Франка (у Львові на початку 1882 р.) під заголовком „Мертві душі, або мандрівки Чичикова. Поема Миколая В. Гоголя. Накладом редакції „Діла“.

Ще в час навчання в університеті Франко зацікавився творчістю Івана Тургенева. В „Друзі“ 1877 р. він надрукував рецензію на роман Тургенева „Новь“, вміщений у журналі „Вестник Европы“ за січень і лютий 1877 р. В рецензії на „Новь“ відзначено, що „знаменитий романіст російський, І. Тургенев, задумав нарисувати широку картину із сучасного життя в Росії, де зобразився б рух соціалістичний теперішньої молоді“. Коли закінчилось друкування роману, „Отечественные записки“ відмітили невелику цінність „Нови“ в порівнянні з попередніми творами Тургенева. Навівши це зауваження, Франко далі відмічає, що головна заслуга автора у вірній характеристиці героїв, а недолік — Тургенев не сказав нового слова. Характерно, що, критикуючи Тургенева, Франко виявляє великий інтерес і симпатії саме до прогресивного громадського руху в Росії. Недолік роману „Новь“, на думку Франка, полягає в тому, що Тургенев не помітив величезних зрушень в громадському житті: часи Рудіних уже минули, на зміну Рудіним прийшли революціонери-практики. „Живучи далеко від Росії, він не міг зжитися з тим життям, яке по його від'їзді закипіло в Росії, і, розуміється, не міг його змалювати

* Виданні.

¹ „Матеріали для культурної й громадської історії Західної України“, т. 1, стор. 23—24.

² М. Возняк, З життя й діяльності Івана Франка, стор. 48.

³ І. в. Франко, Молода Україна, стор. 33.

так вірно, як в попередніх величних картинах. Взагалі люди рудинського типу повторюються у Тургенева і в „Нови“, коли в дійсності теперішня російська молодь зовсім або за малими винятками не належить до цього типу. Але незважаючи на все те, „Новь“ залишиться назавжди одним із замітніших творів тургеневського пера...“¹.

Характеристику всієї творчості Тургенева Франко дав на початку некролога, надрукованого під заголовком „Іван Тургенев“ у „Зорі“ 1883 р. Некролог не підписаний, але він належить перу Франка. До такого висновку приходимо, зважаючи на те, що тоді Франко працював у редакції „Зорі“, крім того про авторство Франка свідчать стиль і перше речення некролога: „Заким умістимо ширше дослідження про твори Тургенева, подаємо тут бодай кілька уваг, списаних під враженням першої хвилини“. Ширша стаття Франка під заголовком „Іван Сергійович Тургенев“ надрукована в „Зорі“ 1883 р. з зазначенням його авторства.

В некролозі про Тургенева Франко писав: „Сумна вість про смерть великого письменника потрясла не лиш російську суспільність, але викликала жаль усюди, де лиш почувають інтерес до науки й де розуміють значення праць великого таланту. Часті потрясіння серед російської суспільності, нужда закріпаченого селянина, просвітній лак давнішої інтелігенції, підземні роботи так званих нігілістів — все те находило в творах Тургенева вірний живий образ, тому і в Росії і в цілій Європі читано його твори як вірний відблиск державного і суспільного життя“. Далі Франко, як особливо цінну рису творчості Тургенева, відзначає палкий патріотизм великого російського письменника: „В Тургеневі помічав кожен захопленого патріота, що бажав гаряче розквіту вітчизни, кожен пізнавав в нім геніального поета, а гаряча, пориваюча мова здобувала йому серця освічених людей не лиш в самій Росії. Багата уява, дар спостереження і віддання цих спостережень — чи то з природи, чи з людської душі — це характеристичні прикмети тургенєвої музи. Характери його повістей і описи звичаїв та обичаїв взяті ним якби живцем з народного життя; в них не видно штучних креацій і масок...“².

Подаючи коротенькі відомості про життя і творчість Тургенева, автор некролога навів і „Поезії в прозе“, називаючи їх лебединою піснею письменника. „З кожного рядка цих передсмертних пісень віє вищий дух і благородність поета, — в них видно любов до вітчизни, людей і мистецтва“³.

Велику статтю про Тургенева Франко розпочав так: „Дивне, незвичайне, болюче явище уявляє собою історія великоруської літератури, ні, великоруської суспільності, а властиво тієї освіченої частини суспільності, яка донедавна сама тільки творила

¹ „Друг“, 1877, стор. 55.

² Ів. Франко, Іван Сергійович Тургенєв, „Зоря“, Львів, 1883, стор. 304.

³ Там же.

літературу й освічувалась на ній"¹. Далі Франко, розглядаючи еволюцію образу дворянського інтелігента в російській літературі (від Онегіна до Рудіна), доводить всю безплідність мрій інтелігенції, якщо вона відірвана від народу. Особливо яскравою ілюстрацією цього є образ Печоріна. „Відірваність від народу, яка була джерелом цілого цього патологічного збочення в її розвитку, в особі Печоріна і йому подібних виродилась в погорду до людей і до себе, в цілковиту негацію“. „Печорінство розвивється в іншій напрямі. На словах бодай воно відмовиться від егоїзму, на словах бодай плюне на свого байронічного попередника і почне пробувати йти в іншій напрямі, в напрямі до людю, від якого пливе всяка сила і всякий успіх. Це буде перша важлива хвилина в історії нової Росії, хвилина перелому. З Печоріна зробиться Рудін“. Отже, принципова відмінність між різними героями для Франка визначається тим, наскільки вони близько стоять до народу.

Величезне культурно-історичне значення Тургенева Франко бачив у тому, що „він в цілім ряді майстерних нарисів дав нам історію цього перелому в житті російської інтелігенції; від крайньої відірваності від народу до служіння тому народові і до праці для його піднесення“².

На героях повістей Тургенева Франко показав, як постав і розвивався той перехідний тип російської інтелігентної людини, який створив у літературі Тургенев, і як з цього типу в 60-х роках ХІХ ст. вийшли такі „реалісти“ тілом і душею, як Базарови, Желябови та ін.

Франко вважав „Рудина“ найкращим твором з усього, написаного Тургеневим: „...він має також величезне значення історичне, як широкий і вірний образ цілої епохи в розвитку російської суспільності, епохи, що попередила скасування кріпацтва. Рудін, тобто чоловік, що не тільки має певні ідеали, але й проповідує їх голосно, шукає їх здійснення, але в житті буденнім слабкий, непостійний, а не раз і безхарактерний,— такий чоловік був найкращим цвітом, який тільки міг вирости на ґрунті кріпацтва. Цілий, повний, здоровий чоловік не міг вирости на тім гнилім, нездоровім ґрунті. І коли ми в тій цікавій добі стрічаємо інших людей, таких, як Шевченка, Добролюбова, Чернишевського, які ясно бачать перед собою нові ідеали і не менше ясно бачать дороги до їх осягнення, які шукають і знаходять для себе діло в житті і, попри ідеальну проповідь, також в житті щоденнім остаються чисті, чесні і вірні самі собі,— то такі люди саме виростили не на ґрунті кріпацтва, не вийшли з поміщицького двора. Це були або самі кріпаки, як Шевченко, або міщани, як Чернишевський, або „разночинці“, тобто дрібні урядовці, біднота, як Решетніков та Помяловський“³.

¹ Ів. Франко, Іван Сергійович Тургенев, „Зоря“, стор. 317.

² Там же, стор. 318.

³ Там же, стор. 335—336.

Як бачимо, тут Франко виявляє матеріалістичне розуміння головних моментів літературного та ідейно-політичного життя. Особливо виразною є тенденція довести ідейну перевагу революційно-демократичного табору над дворянським. Ідеалом борця і людини для Франка були Шевченко, Добролюбов, Чернишевський. Наведена цитата цікава ще й тим, що вона свідчить про ясне розуміння Франком єдності ідейних поглядів Шевченка й російських революційних демократів. Франко, таким чином, виступає проти буржуазних націоналістів, які, зводячи наклепи на передову російську культуру, силкувались довести, ніби Шевченко з нею не мав нічого спільного. Франко не тільки спростовує націоналістичних фальсифікаторів історії української літератури, а з гордістю відзначає, що геніальний український поет належав до ідейного табору російських революціонерів-демократів.

Переглянувши основні типи з галереї хворих на рудінство героїв у романах Тургенева „Дворянское гнездо“, „Дым“, „Новь“, Франко перейшов до „безперечно найголоснішої з усіх повістей Тургенева“, а саме до повісті „Отцы и дети“. Її герой, в протилежність до попередніх — російських дворян — вийшов з міщан. „Базаров — це імпонуюча гранітна постать, одинокий майже з-поміж типів тургеневських, в яким натура здорова, нерви сильні, думки і діла в повній гармонії, роздвоєння ніякого ані сліду“¹.

Особливо підкреслює Франко значення „Записок охотника“, твору „безмірної ваги в історії Росії, бо в нім перший раз все-сторонньо і в яскравих образах показана була вся погань кріпачтва і звернена була увага всіх мислячих людей на необхідність його скасування... Коли б Тургенев не був написав нічого більше, крім „Записок охотника“, він був би уже став безсмертним в російській літературі“².

Далі Франко відзначає заслуги Тургенева як популяризатора досягнень демократичної української літератури: „Чи маємо тут ще згадувати про те, що Тургенев має право й до нашої вдячності за переклад на великоруську мову тих незрівнянних перел серед нашої літератури, що звуться „Народні оповідання Марка Вовчка“?“³.

Ще під час навчання в університеті познайомився Франко з революційно-демократичними представниками російської літературно-критичної, філософської й економічної думки, що відіграло велику роль як у формуванні світогляду Франка, так і в розвитку його літературної творчості.

Своє „Передне слово“ до перекладу твору Писарева „Пчелы“, виданого у Львові 1879 р. в „Дрібній бібліотеці“, Франко починає так: „В новітній літературі російській немає може явища важли-

¹ Ів. Франко, Іван Сергійович Тургенев, „Зоря“, стор. 350.

² Там же, стор. 350—351.

³ Там же, стор. 351.

✓
вішого й відраднішого, як група критиків, які, починаючи від сорокових років Белінським, ідуть один за одним, добираючись щораз то глибше до суті життя і суспільних питань“¹. Інакше кажучи, він високо цінує російську літературу за те, що вона висунула могутню демократичну течію, завдяки чому з нею не могла зрівнятися жодна література світу.

Франко один із перших в українській літературі й критиці став використовувати критичний метод Белінського, якого він називав „геніальним батьком новішої критики і літератури“, один із перших побачив величезний вплив цього корифея російської філософської думки того часу на розвиток української літератури. Вплив Белінського на самого Франка був надзвичайно великим і благодійним.

Уже на початку 1876 р. в своїх критичних зауваженнях, надрукованих у „Друзі“ під заголовком „Слівце критики“, Франко посилався, негативно оцінюючи перший том „Письм“ Корнила Устияновича, на Белінського: „Суб'єктивність переважає всюди, — а суб'єктивність, як каже Белінський, то смерть поезії“².

✓
Відгук поглядів Белінського бачимо й в інших критичних статтях Франка. Свою первісну передмову до власного перекладу першої частини „Фауста“ Гете Франко починав словами: «„У нас нема літератури!“». Тими самими словами, якими перед несповна півстоліття Белінський зачинав свою критичну діяльність, приходиться і мені зачати нині цю передмову: „У нас нема літератури!“»³ І, визначаючи тодішній стан літератури та висловлюючи думки про справжню літературу, якнайтісніше зв'язану з життям, Франко писав: „Коли перед 45 літами Белінський сказав, що „Росія не має літератури“, то це було якраз в той час, коли молодий Гоголь ладився стати сильно на ноги, коли в дитинячій голові Лермонтова кипіли вже поетичні образи, коли нова реалістична література зароджувалась на світ і трепет її народження проймав усі чуткіші серця. Пізнання того, що Росія не має літератури, — зродило літературу російську“⁴.

✓
Отже, вже на ранньому етапі своєї літературно-критичної діяльності Франко намагався застосовувати метод Белінського, йти його шляхом.

У своїх „Причинках до оцінення поезій Тараса Шевченка“ Франко звернув увагу на „дуже цікавий і гарний“ приклад естетично-психологічної критики Белінського в розборі „Героя нашого времени“ Лермонтова, вказуючи при цьому на Добролюбова як продовжувача справи Белінського. „Для порівняння з критикою

¹ Писарев, Пчолі. Передне слово, Львів, 1879, стор. 3.

² Джеджалик (Ів. Франко), Слівце критики, „Друг“, Львів, 1876, стор. 31.

³ М. Возняк, Вимоги Франка від української літератури, „Література і мистецтво“, № 1, Львів, 1941, стор. 37.

⁴ Там же, стор. 38.

супільною, — писав Франко, — порівняй цю статтю з паралельною статтею Добролюбова: „Что такое обломовщина?“¹

У великій статті про Івана Сергійовича Тургенева Франко вказав на животворний вплив передової російської літератури та критичної думки на розвиток Шевченка. Показавши на початку своєї статті „Темне царство“, що початок 40-х років був дуже важливою добою для поетичної творчості Шевченка, а саме добою перелому в його поглядах, Франко змалював тодішній стан передової російської літератури. На противагу твердженням українських буржуазних націоналістів, Франко переконливо довів благотворний вплив на Шевченка передової російської інтелігенції. Він писав: „Щоб докладно зважити, який це був перелом, варто нагадати, що Шевченко жив тоді в Петербурзі, обертаясь серед високоосвічених гуртків, вільний і люблений своїми земляками і чужими, — варто нагадати, що це за пора була в російській літературі в початку сорокових років, які думки носились тоді в головах передових російських людей і висловлювались в передовій російській пресі. Три великі російські письменники, Пушкін, Грибоедов і Лермонтов, усі передчасно походили вже в могилу, але твори їх, а особливо ті, які могли вважатись останнім словом кожного з них („Горе от ума“ Грибоедова, „Евгений Онегин“ Пушкіна, „Герой нашего времени“ Лермонтова), жили серед читаючої громади і робили великий вплив на думки і переконання, тим більше, що сміле, гаряче слово Белінського додавало їм ясноти і ширини. Четвертий великий поет і найгеніальніший письменник російський, Гоголь, саме тоді стояв в найкращім розквіті своєї поетичної творчості: писались або задумувались тоді найкращі його твори „Ревизор“ і „Мертвые души“².

В листі до Пипіна в 1888 р. Франко висловив дуже правдоподібну догадку. „Мені здається, — писав він, — що критична замітка Белінського про „Гайдамаків“, хоч побіжна та не зовсім справедлива, мала значний вплив на Шевченка, охолодила його козацький патріотизм, а звернула його в напрямі, рівнобіжнім до думок Белінського — патріотизму на основі соціальної. Дуже важливо було б добути які-небудь фактичні підтвердження цієї догадки“³. Це зауваження дуже знаменне: Франко вважає, що Белінський, критикуючи „Гайдамаки“, допоміг Шевченкові стати на шлях послідовної революційної демократії, сприяв тому, щоб Шевченко став дійсно великим поетом.

✓ Інтерес Франка до економічних питань є наслідком впливу Чернишевського. В листі Михайла Павлика до Драгоманова з кінця грудня 1876 року є свідчення про величезне захоплення Чернишевським у гуртку молоді, до якого належав Франко. „Чудо, не

¹ Ів. Франко, Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка. І. Гайдамаки, „Світ“, 1881, стор. 159.

² Ів. Франко, Темне царство, „Світ“, 1881, стор. 195.

³ „Радянське літературознавство“, № 13, К., 1950, стор. 75.

Чернишевський, — писав Павлик, — читав тепер його — „Что делать?“ Ну, чудо! Треба його брати в „Друг“. Аж жити хочеться після Чернишевського, — не хочеться й вірити, а мушу вірити, бо виходить з серця й думки“¹. Саме в перекладі Франка під заголовком „Що діяти? Із оповідань про нових людей“ і друкувався початок роману Чернишевського в „Друзі“ 1877 року. Про жваві дискусії з приводу роману Чернишевського Франко згадував у десятому тюремному сонеті:

Колись в однім шановнім руськім домі
В дні юності, в дні щастя і любови,
Читали ми „Что делать?“ і розмови
Йшли про часи будучі, невідомі².

Щодо економічних праць Чернишевського, то Франко писав у червні 1879 р. до Павлика, що він упивавсь економією Чернишевського і висловлював жаль, що величезної частини „його статей не видано, тобто, не передруковано з „Современника“! Це золото, не статті!“³. Виїхавши в липні на село, Франко зайнявся писанням підручника з політекономії, „зрозумілого для гімназистів і навіть для селян“. Повідомляючи про це Павлика, він додавав: „В підручнику цім мого нічого, але, взявши за підставу порядок Марковича*, я перекладаю уступи з Чернишевського, Мілля та Маркса, додаючи або викидаючи з Марковичового зводу, що мені видається відповідним. Досі маю вже скінчену майже продукцію“⁴. Про те ж писав Франко в своїй автобіографії для Драгоманова: „В році 1879 я зладив був невеличкий елементарний підручник економії суспільної по Міллю, Чернишевському й Марксу на взір сербської компіляції Светозара Марковича, а 1883 року частину її переробив і дав „Просвіті“, яка й випустила її як особну книжечку „Про гроші і скарби“⁵.

Згадуване тут ім'я буржуазного філософа і економіста Мілля не повинно нас ввести в оману: Франкові була чужа типowo буржуазна ідеологія Мілля. Використавши окремі моменти з книги цього автора, Франко лишався на революційно-демократичних позиціях Чернишевського.

Франко завжди згадував Чернишевського з величезною симпатією. Друкуючи біографію Пипіна в „Світі“ 1881 р., Франко

¹ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876—1895), том II (1876—1878), Чернівці, 1910, стор. 141.

² І в. Франко, З вершин і низин. Збірник поезій, Львів, 1893, стор. 165.

³ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом, т. III (1879—1881), Чернівці, 1910, стор. 53.

* Светозар Маркович (1846—1875) — видатний сербський революційний демократ, послідовник Чернишевського, Добролюбова та інших російських революціонерів-демократів. Поряд з іншими працями написав книгу „Основи народної економії, або наука про народний добробут“, в якій виклав економічні погляди Чернишевського. Саме про цю книгу згадує Франко.

⁴ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом, т. III, стор. 87.

⁵ І в. Франко, В поті чола, стор. XIII.

відзначає як позитивне в діяльності Пипіна те, що він „від 1863 року приступив ураз із Чернишевським і Некрасовим до видання місячного часопису „Современник“. Той часопис, відкликаючись живо і ясно на всі сучасні питання, ще від сорокових років здобув собі широкий круг читачів і звернув на себе очі недрімаючої поліції. В „Современнику“ друкувались останні і найясніші по своїх думках статті Белінського; тут працював в 50-тих роках Добролюбов; тут містились найкращі твори Тургенева, Гончарова, Толстого, Помяловського, Решетнікова; тут друкували свої праці Костомаров, Михайлов, Щапов, Худяков, Якушкін, Щедрін і ін.“¹. Список цих імен дуже характерний і говорить сам за себе: за невеликим винятком, все це представники демократичної думки.

Восени 1889 р., як член редакції газети „Kurjer Lwowski“, Франко спішно повідомив читачів про помилування Чернишевського. Відзначаючи, що поки ще немає з компетентного джерела підтвердження цієї звістки про долю великої людини, Франко славив Чернишевського як великого революціонера всесвітнього значення, „прізвище якого творить у суспільно-революційній пропаганді епоху, публіцистична й літературна діяльність якого ховає в тіні навіть пам'ять таких людей, як Олександр Герцен, Огарьов. Немає хіба й серед нашого молодого покоління людини, — писав Франко, — яка сама не читала б, або бодай не знала б із чуток програмного „роману“ Миколи Чернишевського, що коло 20 років тому розпалював російську молодь і, зробивши в короткому часі мандрівку довкола всього світу, не лишився без впливу на революційні сфери заходу“².

Цілком природно, що всупереч тенденції українських буржуазних націоналістів та прислужників царського уряду Франко продовжує популяризувати Чернишевського та його літературно-філософські праці.

В 1895 р. в IV томі „Життя і слова“ він друкує біографію Чернишевського, написану Павлом Грабовським, та свій переклад поезії „Гімн діві неба“, а потім видає обидві речі окремою книжечкою у своїй „Літературно-науковій бібліотеці“.

У статті „Сухий пень“ Франко писав: „Злочин, виконуваний російським урядом над Чернишевським, болів і пік нас, як злочин, виконуваний на комусь із рідних, близьких, дорогих нам усім“³.

Не менше захоплювався Франко і соратником Чернишевського — Добролюбовим.

Як Чернишевський „опрацював економію суспільну, ту безмірно важливу в наших часах науку“, так Добролюбов, „відки-

¹ Ів. Франко, Олександр Мик. Пипін, „Світ“, 1881, стор. 56.

² Ułaskawienie Czernyszewskiego, Kurjer Lwowski, № 223, 1889.

³ Ів. Франко, Сухий пень, „Літературно-науковий вісник“, кн. II, Львів, 1905, стор. 87.

нувши набік всяку естетику*, стає на ґрунті чисто суспільнім, говорить не про твори белетристичні в приложенні до законів естетики, але говорить з приводу белетристичних творів про явища дійсного життя і про причини, що викликають такі явища. Добролюбов став головою нової критики — суспільної¹. Одному з своїх товаришів Франко радив у 1878 р. читати твори Добролюбова, зокрема „Темное царство“, „Луч света в темном царстве“, „Когда же придет настоящий день?“ та ін.

Своїй статті, присвяченій розглядові поем Шевченка „Сон“ і „Кавказ“, Франко дав заголовок „Темне царство“, запозичивши його у Добролюбова. При цьому він робить характерне пояснення: „Цей заголовок впливає з самої суті діла. Бо й справді, в цих двох поемах списав поет картину великого царства — російського, того царства *тьми*, яке давить Україну, яке абсолютизмом і самоволею царів та чиновників давить і путає не тільки діла, але навіть думки і намагання кожної вільної одиниці. Читачам, знайомим з російською літературою, звісна буде стаття Добролюбова під таким самим заголовком, присвячена розборові драм Островського. Приймаючи такий самий напис для цієї статті, я через те зовсім не хочу йти в суперечність з найкращою працею найбільшого російського критика; думка така (поминувши нерівність сил) тим дальше від мене, що й предмет обох статей принципіально різний. Бо коли Добролюбов під назвою темного царства ви-мальовує з драм Островського цілу велику неправду й погань суспільного ладу і родинного життя (а найбільше однієї верстви, купецтва) в Росії,— я хотів би з поем Шевченкових відмалювати погань і неправду, що лежить переважно в політичнім ладі тієї держави, звісно, не без екскурсій і на суспільне поле“².

Отже, виступаючи проти царизму, Франко не тільки не змішує його з російським народом, а й спирається на творчість представників цього народу, повністю поділяє погляди Добролюбова на причини існування „темного царства“.

Подаючи в 1907 р. характеристику творчості Марка Вовчка, Франко, як на найвищий доказ великого значення письменниці, вказав на те, що „славний російський критик Добролюбов“ присвятив її оповіданням велику статтю і її ім'я „стало голосним на всю Росію“.

В 1879 р. Франко у „Дрібній бібліотеці“ видав у перекладі Євгена Олесницького статтю Добролюбова „Значення авторитету в вихованні“, прагнучи тим самим поширити в Галичині педагогічні ідеї великого просвітителя. В „Передньому слові“ від видав-

* Під словом „естетика“ Франко в даному разі розумів не естетику взагалі, а ті естетичні концепції дворянської літератури, які були спрямовані проти критичного реалізму на захист поміщицького ладу і ховались за ширмою „чистого мистецтва“.

¹ Писарев, Пчолы. Передне слово, стор. 3—4.

² „Світ“, 1881, стор. 197.

ництва „Дрібної бібліотеки“ Франко пояснював, що не мав можливості ближче ознайомити читачів з життям і діяльністю Добролюбова, але думав зробити це пізніше. Франко підкреслював, що питання про авторитет „розібрав Добролюбов, звертаючи особливу увагу на малих дітей, при вихованні яких багато навіть досить мислячих педагогів признає необхідність сліпого послуху дитини, необхідність всяких, звичайно брутальних кар, погроз і т. д.“. І тут же, з приводу того, що Добролюбова різко засуджували реакційні педагоги, Франко іронізував: „Такі педагоги, здається нам, назвуть і цю статтю так само сміттям і гниллю французькою, як назвав один з них недавно писаревські „Пчелы““¹.

Творчість Писарева Франко цінував дуже високо. В статті Писарева „Пчелы“ Франко вбачав зразок такої природознавчої праці, де сюжет служить неначе канвою для викладення політичних і соціальних питань. В „Передньому слові“ до статті Писарева Франко відмітив, що „Писарев звернувся до наук природничих та історії. Величезний талант, ясність і живість малюнку та гаряче бажання правди і розумного мислення людей, яким дише кожний рядок його творів, роблять їх назавжди цінними і корисними для читача“. Про саму розвідку Писарева Франко писав, що її „автор зумів найзвичайніші факти наукові подати так цікаво і так наглядно, що нам здається, немов самі не тільки бачимо, але й переживаємо все те, що діється в дивній бджолячій державі“².

Прохаючи в 1879 р. Павлика вислати з Женеви II і IV томи „Сочинений“ Писарева, Франко пояснював, що в четвертому томі надрукована рецензія Писарева на „Молотова“ Помяловського, а в другому — його ж стаття „Реалисты“, яку б варто перекласти, бо був план видати Помяловського з рецензіями Писарева. В планованій, але нездійсненій газеті „Нова основа“ задумано було друкувати „Отцы и дети“ Тургенева, і тому Франко вважав за потрібне дати розгляд їх у „Реалистах“. Про тодішнє захоплення Писаревим Франко писав: „Писарев ходить у нас тепер по руках“.

Коли Павлик відмовився вислати Франкові названі томи творів Писарева й негативно висловився про нього, Франко написав Павлику наприкінці липня 1879 р.: „А щодо Писарева, то скажу вам ось що: вже від кількох людей чую напади на нього, але не знаю причин. Його читав я небагато, але багато з того, що я читав, подобалось мені задля гарячого переконання, яким дишуть його твори, задля тої живості і теплоти слова, яку рідко де здибати і яка загріває чоловіка. Притім же й погляди його в великій частині розумні й чесні, а з творів його, наскільки я їх знаю, не впливає зовсім погорда до життя і мистецтва, а, навпаки,

¹ М. А. Добролюбов, Значення авторитету в вихованню, Львів, 1879, Переднє слово від видавництва „Дрібної бібліотеки“, стор. 5—6.

² Писарев, Пчолы, стор. 4.

кожен рядок його творів дише любов'ю до життя, до розумного, людського життя. В такій цілі я хотів познайомити нашу громаду з Писаревим, бо здається мені, що те, що прояснює мої переконання і заохочує мене до праці,— прояснить і заохотить також інших. Я бачив приклади цього з Писаревим. А коли не так, то вкажіть, де і чому не так. „Реалістів“ я не читав і для того хотів прочитати, бо чув, що стаття хороша і важлива...“¹.

Основним критерієм оцінки літературної творчості, критерієм, виробленим на основі вивчення праць російських революційних демократів, для Франка було те, наскільки така творчість служить інтересам трудящих. Дуже показовою щодо цього є характеристика, яку Франко дав творчості Решетнікова та Помяловського: „Решетніков та Помяловський... з сльозами в очах описували людей живих в тій цілі (як наївно каже Решетніков про підлип'ян), щоб їм допомогти. Такі реалісти, по-моєму, стоять щирим чуттям і чесним намаганням, хоч і не талантом, вище наших преславних Бальзаків, Флоберів та Жорж Зандів, які пишуть про абстрактних людей і за абстрактні інтереси, а не раз і не за інтереси, а для інтересу. До таких людей я маю велику симпатію, а в їх простім, неотесанім слові чую більше крові, більше накипілого горя і сліз, ніж у цілих романах західних митців. Я знаю попа, котрий жив весь вік з переконанням, що хлоп то гадина, а прочитавши „Підлип'ян“, змішався, далі розлютився страшно на автора..., а далі таки й задумався і сказав: гей, гей, як то не раз люди бідують, бідують,— і згине в біді і добра не зазнає“².

Хоч про Герцена Франко написав менше, ніж про інших революційних демократів, проте він ставився до видатного російського мислителя з дуже великою повагою. Це видно з листів Франка до М. Павлика і Белея. Наприклад, про своє захоплення Герценом він писав Белеєві в листі у 1881 р. так: „Герцен займає всі мої вільні хвилини, і я багато з нього користаю для вироблення поглядів на суспільно-політичне життя Європи“³.

В 1911 р. вийшов у Львові переклад Франка „Споминів з еміграції“ Герцена з його біографією на початку, поданою за французькою „Великою енциклопедією“. Франко рекомендує Герцена читачам як „одного з найвизначніших літературних і політичних діячів Росії XIX віку“.

Франко прагнув якомога більше читати і російську літературу і переклади з іноземних авторів у російських виданнях. Але молодому Франкові роздобути російські книги було важко. В листопаді 1882 р. в листі до Павлика він нарікав: „Жаль тільки, що з Росії нічого ніяк не дістали за всі ті часи, хоч і обіцяли і Спенсера, і Моргана, і Некрасова. Оце аж недавно я купив

¹ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом, т. III, стор. 91.

² Там же, стор. 92—93.

³ М. Возняк, З життя й діяльності Івана Франка, стор. 51.

„Записки из мертвого дома“, а „Русских женщин“ перекладав з рукопису!“¹.

Співзвучність революційно-демократичного напрямку поезії Некрасова з літературно-естетичними й громадсько-політичними поглядами Франка виявляється хоча б в тому, що він багато перекладав творів цього великого російського поета. Частина поеми Некрасова „Русские женщины“ була надрукована в перекладі Франка („Княгиня Трубецька, 1826 р.“) в 1881 р. в „Світі“, де перед тим уже був вміщений і переклад вірша Некрасова „В деревне“. У доданій до „Княгині Трубецької“ довідці Франко ввів читача в суть подій, оспіваних Некрасовим. Обидва переклади в „Світі“ свідчать, що йому подобалася і імпонувала політична та громадська поезія Некрасова з її глибоким соціальним змістом. Перший переклад Франка з Некрасова (вірш „Родина“) зроблений в 1879 р. З приводу двадцять п'ятої річниці з дня смерті поета, в 1903 р., Франко надрукував в ХХІ т. „Літературно-наукового вісника“ під заголовком „Із поезій Некрасова“ переклади п'ятох його віршів. Ряд перекладів Франка зберігся в рукописах. Між іншим, на полях четвертого тома „Стихотворений Н. Некрасова“, видання Звонарьова 1869 р., олівцем написані переклади Франка поезій „Наконец, не горит уже лес“ і „У людей-то в дому — чистота, лепота“. Вплив поетичної творчості Некрасова відбився на окремих поезіях Франка (наприклад, „На пастівнику“).

Вважаючи передових російських мислителів своїми учителями і однодумцями, вбачаючи в їх діяльності гордість російської культури, Франко, цілком закономірно, з пристрасстю виступав проти апологетів царизму, носіїв реакційної думки в Росії. Показовим щодо цього є ставлення Франка до М. Каткова, якого він обвинувачував у зраді інтересів російського народу, в тому, що той був ворогом дружби народів.

Коли в 1887 р. Катков помер, Франко надрукував у „Kurjer Lwowski“ некролог. Там він зазначив, що „його смерть оплакуватиме урядова Росія, жалобу одягнуть панславісти, але всі ті в Росії, що краще думають, але вся Польща й Україна, але всі приятелі прогресу й щастя людства здобудуться лише на одно зітхання: вибач йому, боже! О! Катков жорстоко завинив проти власного народу й тих, яких сила злучила з цим народом, завинив жорстоко проти цивілізації. Наділений могучим публіцистичним талантом, ужив цього таланту не на те, щоб серед свого народу роздмухувати світло, волю і справедливість, але пішов на послуги темноти, деспотизму й варварської племінної ненависті. Цю темну його діяльність запише історія на одному з найсумніших своїх листків“².

Івана Франка дуже вразило те, що чеська преса не бачила іншої Росії, крім Росії Каткова, а тому він надрукував у „Kurjer

¹ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом, т. IV (1882—1885), стор. 102.

² Michał Nikiforowicz Katkow, „Kurjer Lwowski“, № 213, 1887.

Lwowski“ статтю під заголовком „До відома панів чехів“. Епітети „патріотизм“, „велике серце“ й подібні, якими нагороджувала Каткова французька і чеська преса, викликали іронічний відзив Франка: „О! дійсно воно було велике: завдяки йому тисячі російської молоді помандрували й мандрують на Сибір в каторгу... завдяки його денунціації економіст європейської міри Чернишевський, а водночас публіцист, прожив 20 років у каторзі“. Пресі, що вихваляла Каткова, Франко протиставив російський місячник „Вестник Европы“, серед співробітників якого були найвизначніші представники російської громадськості (Іван Тургенєв, Лев Толстой, Салтиков-Щедрін та ін.). Вказавши, що „Вестник Европы“ подав про смерть Каткова найзвичайнішу згадку в кінці відповідної рубрики, Франко звертав увагу чехів на те, що „прогресивніша частина російської суспільності тепер не має свого органу в Росії, бо ж редагований названим Салтиковим-Щедріним місячник цього роду „Отечественные записки“, який згідно з даними за 1880—81 роки мав 25 тисяч передплатників, перед кількома роками уряд заборонив видавати“.

Найцікавіші в статті Франка два останні абзаци про дві Росії. Франко звертався до чехів із словами: „Розумійте, панове чехи, що якщо хочете єднатися з Росією, то, якщо ви не втратили людської гідності, можете це зробити лише з цією шляхетнішою частиною російської суспільності, словом, з Росією І. Тургенєва, Салтикова, Чернишевського, Добролюбова, Писарева тощо, а не з Росією Мещерського, Суворіна й Каткова, орган якого „Московские ведомости“ дотепно називав у своїй сатирі Салтиков „помой“, себто поміями.

Знайте, що слова „Катков“, „катковщина“ в Росії уживають як наруги, що з кожної студентської читальні, де розпоряджаються самі студенти, викинено органи Каткова „Московские ведомости“ й „Русский вестник“, що уважати Каткова за представника цілої Росії значить не мати найменшого поняття про Росію і ображати смертельно значну частину російської суспільності. Був у Росії інший діяч, відомий Аксаков. До його діяльності прогресивна частина російської суспільності ставилась також вороже, але уважала його за чесну одиницю, якої не можна купити за гроші. В Росії на кожному кроці можна зустрітися з подібним реченням: „Аксаков честный человек, но узколюб, Катков — сволочь“¹.

І в наступному році, говорячи в тій самій газеті про „Успіхи панславизму“, Франко доводив, що Катков був тільки рупором царського деспотизму. „Кого душити, кого нищити й деморалізувати,— писав Франко,— поляків, українців, грузинів, чи башкірів, це було для Каткова все одно. Слов'ян він знав лише настільки, наскільки ними були підніжки царського деспотизму“².

¹ Do wiadomości p.p. Czechów, „Kurjer Lwowski“, № 228, 1887.

² Postępy panslawizmu, „Kurjer Lwowski“, № 69, 1888.

У 1889 р. 4 липня Франко прочитав у Львівському університеті в „Гуртку славістів“ доповідь про російську літературу з приводу роковин смерті Пушкіна. Він підкреслив важливість вивчення російської літератури, оскільки вона дала на протязі XIX ст. цілий ряд дійсно оригінальних творів з надзвичайно глибоким змістом і виняткової художньої майстерності. Саме російські письменники створили новий напрям у розвитку реалізму, стали його світовими корифеями. Російська література XIX ст.,— говорив у доповіді Франко,— „незважаючи на політичні найнекорисніші умови, які тільки можна собі уявити, все-таки витворила ряд великих і блискучих талантів, проложила собі дорогу до високої оригінальності і піднеслась нині до такого стану, що сміло можна зарахувати її до першорядних літератур цивілізованого світу, і що літератури таких народів, як французи, німці й англійці, пильно присвоюють собі твори російських письменників і знаходять в них речі, літературні методи і ідеї нові для себе і спосібні дати новий поштовх їх власній продукції літературній“¹.

Таким чином, Франко всупереч схилянню українських націоналістів перед буржуазним Заходом уже в той час прямо поставив питання про провідну роль російської літератури у світовій літературі.

В 1889 р., коли між двома львівськими народовськими літературними журналами „Правдою“ і „Зорею“ виникла полеміка з приводу ставлення українців до російської літератури, Франко виступив на захист передової російської літератури як найближчої серцю українця. Вихідним пунктом полеміки була стаття Володимира Антоновича, який під псевдонімом „Турист“ надрукував у „Правді“ „Лист подорожнього“, де подано зміст невірної і ворожої до всього російського статті іспанця Помпейо Хенера про російську літературу. З критикою згаданого „Листа“ виступив Драгоманов (під псевдонімом „Чудак“), надрукувавши у „Зорі“ свою статтю „В справі відносин українців до російської літератури“.

Стаття, з якою виступив Франко в цій полеміці, мала назву „Формальний і реальний націоналізм“. Цей заголовок вплив із змісту статті Т. Звіздочота (Трохима Зіньківського) про національне питання в Росії та анонімної статті про національно-політичне виховання. Стиль, висновки і деякі натяки в останній дають підставу вважати за її автора українського буржуазного націоналіста Олександра Кониського. Обидві статті були надруковані в „Правді“. Відповідаючи Драгоманову, правдянський автор писав: „Правду мовити, ми гаразд не знаємо, що в цій справі неясного і що треба в'яснити? Відносини українсько-руської (але не общеруської) інтелігенції до російського письменства і до ве-

¹ М. Возняк, Нові рядки Франка про російську літературу, „Література і мистецтво“, № 44, К., 1945.

ликоруського чи московського народу повинні бути такими самісінькими, як до всякого іншого письменства, чи то до французького, чи до шведського, як і до кожного з сусідніх народів: хто хоче і має на те спроможність, нехай читає, нехай стежить, яке хоче письменство". Навівши цю цитату, Франко відповідав: „І сказавши цю непохитну догму, редакція „Правди“ думає, мабуть, що сказала не знати яку мудрість, хоч на самому чолі тієї мудрості поклала фатальні слова: „ми не тямимо гаразд“. А коли не тямите, так пощо ж догми ставите і іншим вірити в них приказуєте?“.

Франко вказував на велику різницю між впливом західноєвропейських літератур і впливом російської літератури на галицьких українців. Він писав: „Але для нас, галицьких русинів, які переконалися на власному досвіді, як безмірно різний вплив мали на нас твори Ауербаха, Шпільгагена, Дюма, Діккенса і інших європейців, а твори Тургенева, Толстого, Шедрина, Успенського, Решетнікова та Некрасова і інших,— для нас ця догма редакції „Правди“ є тільки в'язанкою пустих слів, нічим більше. Коли редакція „Правди“ не тямить гаразд, чому це так, то ми їй скажемо: коли твори літератур європейських нам *подобались*, порушували *наш смак естетичний і нашу фантазію*, то твори росіян *мучили нас, порушували наше сумління, будили в нас чоловіка, будили любов до бідних та покривджених*". Ці слова Франка написані, без сумніву, під свіжим враженням від двотомника творів Гліба Успенського, виданого в 1889 р.

А з висновку правдяньського автора, що „відносини русинів до московського народу повинні бути такі самі, як і до всякого іншого народу“, Франко іронізував: „Коли б це сказав ученик, який перший раз довідався, що два рази два — чотири, і в великій радості прикладає цю аксіому всюди, де треба і де не треба, ми б не дивувались. Дивно нам, що це говорить редакція органу політичного, якій мусять бути відомі факти і обставини, а в числі їх і такі, що більша половина русинів-українців живе в Росії, безпосередньо приклеєна до народу московського, що той народ московський утворив велику державу, куди так чи інакше звертаються очі усїєї Слов'янщини, що та держава обіймає з двох боків і галицьку Русь, що той народ московський витворив життя духовне, літературне й наукове, яке також тисячними потоками ненастанно впливає і на Україну і на нас“. І для доказу Франко наводить факт, який повністю розбиває буржуазно-націоналістичні твердження, що заперечували особливе значення культури братнього російського народу для українців. „Нащо далеко шукати! — писав він.— Візьмім приклад Угорщини, і нехай редакція „Правди“ скаже по совісті: нема найменшої різниці, чи русини угорські пильніше звертають увагу на мадьяр, чи на Росію! А все ж, доки ті русини звертали очі свої на Росію, у них проявлялось хоч яке-таке життя народне, були хоч які-такі письменники, газети, починався і рух народний, прокидалось і „народовство“ серед

молоді. А тепер, коли зв'язки з Росією порвалися, коли очі угорської інтелігенції звернулись до Пешту, що там осталося?"¹.

Внаслідок зміни редактора „Зорі“ стаття Франка „Формальний і реальний націоналізм“ в ній не була надрукована і побачила світ тільки в 1936 р.

Незважаючи на всі перешкоди націоналістичного табору, Франко продовжує невтомно працювати над популяризацією російської культури, зокрема літератури, вносячи новий вклад в справу зміцнення дружби російського і українського народів.

У 1889 р. в „Kurjer Lwowski“ Франко надрукував некролог про представницю російської різночинної інтелігенції Надію Дмитрівну Зайончковську, яка писала під псевдонімом В. Крестовський. Він звернув увагу на те, що деякі її нариси з життя російської молоді, а також „нескінчений (внаслідок заборони цензурою) роман „Былое“ та інші твори 70-х і 80-х років визначаються надзвичайною майстерністю форми, тонкістю психологічного аналізу та глибоким почуттям. Усі ті речі огорнуті хмарою тяжкої меланхолії і туги: вони роблять враження тихих стогонів, що доходять до нас з-поза мурів тюрми, але в них нема ні сліду песимізму, ні патологічних прояв, які помічаємо в декого з інших російських письменників“².

У 1890 р. Франко виступив в „Kurjer Lwowski“ з рецензією на п'єсу Олександра Островського „Не в свои сани не садись“, поставлену 12 лютого у львівському польському театрі. Нагадавши, що Островський виступив майже одночасно з цілою плеядою таких видатних письменників, як Тургенєв, Некрасов, Пісемський, Григорович і Достоевський, Франко дав широку інформацію про творчість великого драматурга. „Островського,— писав він,— можна б назвати Шекспіром російського купецтва, якому він так глибоко заглянув в душу, як ніхто інший. Його драми й комедії відзначаються надзвичайно простою будовою, що місцями нагадує речі для якогось невеличкого театру для дітей, браком драматичної акції, великою кількістю сцен і епізодичних постатей, що тільки доволно пов'язані з основним змістом; але всі оці недостачі надолужує вірна характеристика постатей і справді майстерне змалювання середовища“.

Самої п'єси „Не в свои сани не садись“ Франко не зараховував „до найкращих творів Островського“, бо „немає тут тих яскраво типічних, з безумовною правдою накреслених постатей купців-„самодурів“, як це бачимо в драмах „Гроза“, „Бедность не порок“ і інших...“ Говорячи, що вистава взагалі подобалась, хоч і не викликала захоплення серед публіки, Франко кінчав свою рецензію словами: „Дирекція заслуговує на признання за добру

¹ М. Возняк, Недрукована стаття Ів. Франка, „Назустріч“, № 11, Львів, 1936.

² Ів. Франко, Nadieżda Dmytrijewna Zajaczkowska, „Kurjer Lwowski“, № 177, 1889.

волю познайомити львівську громадськість із творами російської літератури, які дають нам змогу пізнати російське суспільство. Але слід побажати, щоб надалі підбирала речі глибші і сильніші, наприклад, „Бурю“ Островського або „Владу темноти“ Толстого¹.

На початку 1880 р. „Буря“ („Гроза“) Островського була поставлена у Львові на сцені місцевого українського театру. Про враження, яке зробила вистава, Франко писав 10 лютого 1880 р. до Павлика: „Буря“ Островського була тут на сцені,— хоч не найліпше відіграна, а зробила величезне враження не лиш на молодь, але й на інтелігенцію.

Москвофіли демонстративно покинули зал, кажучи, що автор „поганит русский народ“! Попи не могли догадатися, що там за мораль, а старі розпусниці дуже були ображені, що герой „цілує чужу жінку — ах!“². Трохи пізніше в розвідці „Жіноча неволя в руських піснях народних“ Франко назвав найкращою з драм Островського саме „Грозу“.

Франко намагався поширювати кращі здобутки російської культури не тільки серед українського, а й серед польського народу. Про це свідчить один з листів Франка 1880 р. до Павлика, де він писав: „Тепер сідаю перекладати „Бурю“ на польське для тутешнього театру“³. Але про цей переклад нема ніяких даних. Оцінку „Грози“ Островського Франко дав у 1900 р. в „Літературно-науковому віснику“, рецензуючи цю п'єсу, видану тоді в перекладі Павлика.

В характеристиці драматичної творчості Островського Франко не піднявся на висоту Добролюбова, який вказав на велике соціальне значення драматичної творчості Островського. Проте Франко відзначив у ній вірність зображення тодішнього російського життя і нещадне викриття „темного царства“.

Коли на арену громадсько-політичної боротьби в Росії вийшла соціал-демократія, Франко відразу ж зацікавився нею.

В 1891 р. відбувся з'їзд робітників-соціалістів у Брюсселі. На з'їзді не було російських соціалістів. Від редакції журналу „Соціал-демократ“ (що видавався в Лондоні) Георгій Плеханов і Віра Засуліч подали „Меморіал“ (Rapport), де пояснювали, чому російські соціалісти не взяли участі в з'їзді. В статті „Російські соціал-демократи“ Франко спинився на змісті меморіалу. Коротку історію соціалізму в Росії автори меморіалу закінчили твердженням, що тільки на робітників може спертися нова революційна партія в Росії, і ця партія може бути тільки соціал-демократичною. Її першим завданням є завоювання трудящими свободи в Росії, а для цієї мети треба покрити цілу Росію сіткою таємних робітничих товариств.

¹ І в. Франко, Teatr, „Kurjer Lwowski“, № 44, 1890, П'єса в перекладі мала заголовок „Szeroka natura“.

² Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом, т. III, стор. 163.

³ Там же, стор. 248.

У своїх критичних замітках про цей меморіал Франко не стоїть на позиції стороннього і холодного спостерігача, а виявляє гарячу симпатію до соціал-демократичного руху в Росії. Він висловлює свої міркування про те, як зміцнити цей рух, як поліпшити його програму. Співставляючи народництво з соціал-демократією, він пише: „Певна річ, народництво, чи реакційне, чи революційне, пора зложити до архіву; думки про вищість, оригінальність, непопсованість і таке інше народу (тобто, мужика) російського в протилежність до всіх інших... народів,— думка сектярська і небезпечна. Але відкидаючи такі думки про мужика (витворенню яких мужик зрештою нічого не винен), не треба рівночасно відвертатися й від самого мужика і покладати виключно всю надію визволу і прогресу на пролетарія фабричного та й то ще в такому краю, як Росія“¹. Цілком очевидно, що Франко глибоко проймався ідеями визвольної боротьби в Росії і, що особливо цікаво, виявив розуміння помилковості поглядів Плеханова, який не бачив у селянстві союзника пролетаріату.

Всі переваги Франко бачив на боці соціал-демократії, а не на боці народництва, тому й закінчує свою статтю побажанням „російським соціал-демократам якнайбільшого успіху“*.

Значне місце в літературно-критичній спадщині Франка займають його статті про Льва Толстого, якого він справедливо зараховував до найвидатніших письменників світу. Виявляючи величезне захоплення Толстим як художником слова, Франко одночасно засуджував „толстовство“. Революційний демократ не міг прийняти філософію „непротивлення злу насильством“.

В 1891—1892 рр. Толстой розвинув активну діяльність по організації допомоги голодуючому населенню. З цього приводу Франко вмістив на сторінках „Kurjer Lwowski“ статті „Толстой і земства“ і „Толстой про голод у Росії“. В цих статтях автор відзначив негативну роль земств як знаряддя зміцнення самодержавства. Але разом з тим він помилково вбачав у філантропічній діяльності Толстого повне заперечення його теорії „непротивлення злу насильством“.

Глибока повага до російського народу та різке засудження самодержавства з особливою силою проявляється у Франка в статті „Лев Толстой“, надрукованій в тій же польській газеті у 1892 р. Дуже красномовним щодо цього є її початок: „Величезна катастрофа голоду, що чорною жалобою відкрила третину Росії, відкрила нечувано дразливим способом усю неміч і гниль

¹ Ів. Франко, Російські соціал-демократи, „Народ“, Львів, 1891, стор. 327.

* Про глибокий інтерес Франка до російської соціал-демократії та її літератури свідчить уже той факт, що в його бібліотеці був цілий ряд творів Плеханова: „Социализм и политическая борьба“ (1883), „Наши разногласия“ (1885), „Фердинанд Лассаль, его жизнь и деятельность“ (1887), „Чего хотят социал-демократы“ (1883), „Ежегодный всемирный праздник рабочих“ (1891), „О задачах социалистов в борьбе с голодом в России“ (1892).

тієї адміністративної машини, про яку не можна сказати, що вона керує Росією, а скоріше її гнобить, неволить, висисає, обдирає й отуманює. І на цьому похмурому жахливо темному тлі „царства темноти“, неначе ясний промінь, відбивається світла, велична постань людини, яка насьогодні втілює в собі майже все те, що Росія має чистого, ідеального й симпатичного, яка безперечно є найкращим виразником характеру й найкращих прикмет російського племені, * прикмет, посилених величезним талантом, а також величезною глибиною, щирістю і чистотою морального почуття. Цією людиною є граф Лев Миколайович Толстой, найславніший з-поміж живих російських письменників¹. Отже, Франко ставить своєю метою познайомити польських і українських читачів з „найкращим виразником характеру й найкращих прикмет російського племені“, щоб сприяти взаємопізнанню, взаєморозумінню і дружбі трьох слов'янських народів. Сам Франко ще з юнацтва дуже уважно слідкував за творчим шляхом автора „Войны и мира“. Так, у 1876 р., будучи студентом львівського університету, Франко, як про це згадується в оповіданні „Гірчичне зерно“, зачитувався „Детством“, „Отрочеством“ і „Юностью“ Толстого.

У своєму нарисі „Лев Толстой“ Франко прагне охопити весь творчий шлях великого письменника. Він пише, що „вже перші твори Толстого показали, і то дуже сильно, всі прикмети його таланту: величезну бистроту обсервації і субтельність ** психологічного аналізу, пластичність у малюванні оточення, деколи тільки кількома словами, однією вдалою рисою, й охоту до філософування, до мандрівок у сферу метафізики. Є в них щось невловне, наче якийсь прозорий туман розлився над цими творами, якась атмосфера, повна солодощів і ніжних пахощів. Немає тут жодного грубого оклику, жодної дразливої сцени, хоч автор цілком не минає таких тем і дуже пластично малює, наприклад, студентські пиятики. Цей прозорий туман, розлитий над твором — то тиха, але глибока меланхолія спочутливого спостерігача, то туга поета, що бачить і малює нам крок за кроком, як його герой під впливом обставин і зовнішніх поштовхів із здорової, милої, хоч і виніженої, дитини стає моральною калікою і кандидатом на самовбивця“². Не заперечуючи того, що літературний дебют Толстого в „Современнику“ був блискучим, Франко, проте, не погодився з думкою деяких критиків, які ранні твори письменника вважали найбільш цінними з усього, що написав Толстой. Франко зазначав лише, що „Толстой належить до тих нечисленних атлетів у світі

* Гіперболічна характеристика Л. Толстого як втілення всього чистого та ідеального в Росії була дана Франком під впливом активної діяльності Толстого, спрямованої на допомогу голодуючому населенню Росії у 1891—1892 рр.

¹ І. В. Франко, Lew Tolstoj, „Kurjer Lwowski“, № 71, 1892.

** Тонкість.

² „Kurjer Lwowski“, № 72, 1892.

духа, які на арену виступили відразу, повні своєї сили та здатності“¹.

Про дальший розвиток таланту Толстого Франко писав, що він скоріше кількісний, ніж якісний, бо письменник розширив коло своїх спостережень, охопив більше різних суспільних питань, але його метод, спосіб змальовувати події, його нахили і смак залишались ті самі.

Як особливу рису творчості Толстого Франко відзначив її надзвичайну правдивість. „Шукання в усьому правди, природності й простоти, в людях і в природі, в учинках і в слові, нехить до всяких стрибків, неприродних ефектів і різних контрастів, спокій і гармонія, сувора об'єктивність опису, проте натхненна теплим співчуттям, гарячою любов'ю до предметів, що їх він змальовує, — ось характерні прикмети його тодішньої творчості. Правду уявляв собі Толстой у вигляді чудової, вічно вродливої і вічно молодої богині. Її променясті риси віднаходить він під лахміттям старця, під селянською свитою, під мундиром офіцера. Її вигляду не заступлять йому ні випари корчми, ні дим пороху, ні курява фортець, що летять у повітря. Всюди б'є гарячий, животворний пульс великої думки й великої всеобіймаючої любові поета“².

Далі Франко зазначає, що в „Севастопольских рассказах“ Толстой показав себе незрівняним майстром у малюванні війни. Але всі ці твори, яких вистачило б, щоб їх авторові забезпечити почесне місце серед найвидатніших російських письменників, сам Толстой вважав неначе за підготовчі до великого твору, де він бажав зосередити всю могутність свого таланту, використати весь життєвий досвід і спостереження, скристалізувати й розвинути свої філософські погляди. Так виник найбільший твір Толстого „Война и мир“.

Проте, йдучи за російськими критиками (Скабичевським, Михайловським та ін.), що шукали слабих сторін епопеї „Война и мир“, хиб її композиції, довільності при виборі типів і тенденційності, Франко не зумів дати такої оцінки, на яку заслуговує цей найвидатніший твір Толстого, гордість російської літератури. Він обвинуватив Толстого в тенденційному висвітленні історичних подій та історичних діячів. Франко не усвідомив того, що у Толстого був правильний погляд на війну 1812 р., як на народну війну. Тому й героєм епопеї „Война и мир“ став весь російський народ, що пройнятий глибоким патріотизмом, дав належну відсіч загарбникам. Відображенням цього є високе й законне почуття національної гордості, яке червоною ниткою проходить через всю епопею Толстого. Франко відзначив, що „Война и мир“ „містить у собі в белетристичних партіях безліч сцен надзвичайної краси й невичерпної вартості“. До таких сцен Франко відносив описи боїв під Шенграбеном, Аустерліцом, Бородіном, численні

¹ „Kurjer Lwowski“, № 72, 1892.

² Там же, № 73.

сцени сімейного й воєнного життя, характеристику багатьох постатей, головним чином неісторичних. Найбільш вдалими образами він вважав жіночі типи Наташі Ростової і Марії Волконської.

Висловлюючи своє захоплення Толстим як незрівняним майстром художнього слова, Франко рішуче засуджує його релігійне моралізаторство.

За найкращий твір Толстого Франко вважав роман „Анна Кареніна“. Йому присвячений четвертий розділ критичного нариса Франка. „Толстой, — писав Франко, — показав у не дуже корисному світлі ті найвищі вершечки столиць Росії, той рій темних астероїдів, що своє світло, своє життя і значення черпає від центрального сонця — царського двора. В рою цих астероїдів правдивий дворянин почуває себе чужо й ніяково. В ряді картин і постатей, дуже пластичних, але разом із тим намальованих з подиву гідною дискрецією* і делікатністю, Толстой показав нам бездонну порожнечу життя цієї суспільної аристократії, виявив ту атмосферу фальшу, облуди слів, ущипливих поглядів, яка з невблаганною необхідністю оглуплює, убиває і знищує моральну й розумову істоту людини“¹.

Дуже високо оцінював Франко майстерність опису історії Анни Кареніної та її нещасливого кохання, який „блищить усіма достоїнствами толстовського способу оповідання і має багато уступів незрівнянної світлості (опис перегонів, таємне побачення Анни з дитиною, характеристика петербурзького „товариства“, смерть Анни)“. Франко підкреслив, що Анна „має силу волі, високо розвинене почуття своєї людської гідності, сміливість і відвертість..., вона гидує брехнею і лицемірством і завжди, щохвилини хоче бути сама собою і сміливо дивиться в очі дійсності“.

Із зіставлення творчості геніального письменника з його філософуванням виходить, що художня творчість Толстого йшла протилежним шляхом до його фальшивої філософської концепції і лише завдяки своєму генієві митця він перемагав її.

До творів Толстого, що писались з метою пропаганди його філософських поглядів, Франко зарахував казки й легенди, писані в 1881—1886 рр. Це здебільшого дуже просто і художньо опрацьовані народні теми, взяті з фольклору різних народів. В них особливо підкреслюються провідні ідеї Толстого. „А ці ідеї, — пише Франко, — хоч загалом вони не цілком ясні, а деколи навіть суперечні між собою, можна б так викласти: основою людського життя є любов, і вона мусить бути за основу людського устрою. Усі людські дії і слова, що не продиктовані справжньою глибокою любов'ю, це фальш, лицемірство, гріх. Де найбільше любові й нерозлучної з нею простоти, там також найбільше правди.

* Обережністю, скромністю.

¹ „Kurjer Lwowski“, № 76, 1892

Цивілізація, головню та, яку звикли називати західноєвропейською, є ворог простоти, вона дуже заплутує життя і людські взаємини, опирається на фальші, отже вона погана і заслуговує на знищення. Найбільше простоти, отже найбільше правди й любові, є серед селян або серед людей ще простіших, ще темніших за селян“¹.

На думку Франка, з творів, написаних у той час, найбільшу художню цінність мають такі: „Смерть Івана Ільича“, драма „Власть тьми“ та „Крейцера соната“, але Франко несправедливо применшував цінність цих творів у порівнянні з попередніми творами Толстого.

Поставивши за завдання своєї праці передусім дослідити літературну й поетичну діяльність цього геніального письменника, дослідити те, що зробило з Толстого „великого письменника російської землі“ (як незадовго до смерті назвав його Тургенев), Франко присвятив шостий розділ своєї праці теоретичним творам Толстого.

Хоч Франко дав помилкову оцінку найзначнішому творові Толстого „Война и мир“ і кільком іншим, все ж він показав не тільки силу критичного реалізму Толстого, а й художню майстерність його. Франко вважав зразковим уміння письменника створювати характери, вказував на його глибоке проникнення в людську психологію, на пластичність образів й художню досконалість пейзажів, широкий погляд на життя і зокрема художню правду, як характерну рису творчості Толстого.

В лютневій книжці „Літературно-наукового вісника“ 1903 р. в статті „Принципи і безпринципність“ Франко назвав Достоевського й Толстого великими майстрами психологічного роману, але поряд з цим вказав на реакційність їх суспільно-політичних поглядів. „Коли в чому,— писав Франко,— то власне в глибині та тонкості психологічного аналізу, в тій несхибній ясновороті в сфері найтемніших глибин людської душі лежить безсмертна вартість цих письменників, а зовсім не в їх громадських, соціологічних поглядах, переважно крайньо наївних, неясних і іноді реакційних“².

Отже, захоплюючись Толстим-художником, Франко різко критикував Толстого-проповідника та його релігійно-моральне вчення, застерігав читачів проти некритичного сприйняття його теорії „непротівлення злу насильством“, називаючи її „найабсурднішою доктриною“.

Франко бачив, що Лев Толстой „збагатив російську літературу низкою знаменитих творів, що поставили його ім'я поруч з іменнями найвидатніших письменників усіх часів і націй“. Він цинив Толстого і як гуманіста, і як геніального народного художника-

¹ „Kurjer Lwowski“, № 78, 1892.

² „Літературно-науковий вісник“, кн. II, 1903, стор. 118.

реаліста, що постійно прагнув правдиво відобразити дійсність в її складних соціальних суперечностях.

В оцінці творчості Льва Толстого Франко в основному солідаризувався з російськими критиками й літературознавцями. Треба мати на увазі, що тільки В. І. Ленін у статтях про Толстого дав справжній науковий аналіз творчості цього письменника. Сильні та слабкі сторони творчості Толстого відображали сильні та слабкі сторони селянського руху в Росії. Суперечності Толстого якнайтісніше зв'язані з історичною дійсністю передреволюційного часу; його гнівним голосом говорили доведені до відчаю багатомільйонні маси селянства Росії.

Дещо з досвіду Толстого-художника Франко намагався застосувати і в своїй творчій діяльності. Так, під впливом „Кающе-гося грешника“ Толстого Франко в грудні 1892 р. написав свого „П'яницю“. Перший раз Франко надрукував цю легенду в своєму збірнику „З вершин і низин“ 1893 р., присвятивши її „великому писателю руської землі гр. Л. Н. Толстому“.

З якої б нагоди Франкові не доводилося згадувати Толстого, він завжди підкреслював велич цього письменника. Свою замітку про „Розмови з Львом Толстим Андрю Діксона Уайта“, надруковану в грудневій книжці „Літературно-наукового вісника“ в 1904 р., Франко почав, наприклад, таким реченням: „Могутня постать Льва Толстого здавна приваблює до себе безліч туристів, що раді б провести хоч кілька хвилин у розмові з цим геніальним чоловіком і потім поділитися своїми враженнями з ширшим загалом своїх земляків“¹.

Докладно займаючись аналізом творчості корифеїв російської культури, Франко не випустив з уваги і менших її діячів. Критерієм оцінки письменників у Франка завжди була прогресивність. Так, в „Kujer Lwowski“ в 1893 р. він надрукував некролог на смерть О. Плещеева, в якому дав дуже позитивну оцінку його творчості.

Про світочів російської літератури й науки Франко не забував згадати, де тільки була нагода до цього. У статті „Україна ірредента“, написаній проти книги з таким заголовком буржуазного націоналіста Ю. Бачинського, Франко підкреслив, що розгром декабристів і миколаївська реакція не могли вбити нового духу, який виріс на російському ґрунті. „Він проблискував, — писав Франко, — у творах Грибоедова, Пушкіна, Гоголя, Лермонтова, Іскандера-Герцена, в критиках Белінського, в наукових працях Боткіна, Грановського і товаришів кружка Станкевича, а в 40-х роках ожив з новою силою в цілій плеяді великих письменників та поетів таких, як Тургенев, Гончаров, Григорович, Достоевський, Некрасов, за якими пішли далі Толстой, Островський, Щедрін і інші. В діяльності цих великих письменників, особливо „людей сорокових років“, треба мати на увазі не саму тільки літературну

¹ „Літературно-науковий вісник“, кн. XII, 1904, стор. 224.

школу, але більш або менш укриту політичну думку, яка керувала ними при виборі тем і напрямку праці, яка піддала Тургеневу ідею „Записок охотника“, яскраво відбилася в Герценових „Листах з-за границі...“¹.

На другу половину 90-х років XIX ст. припадає і співробітництво Франка в російській пресі.

Перші кроки до такого співробітництва Франко зробив ще в 1878 р., по виході з львівської тюрми. Він написав листа до ліберального публіциста й видавця „Вестника Европы“ М. М. Стасюлевича такого змісту: „Знаючи, що ваш журнал завжди займається слов'янським питанням і радо містить звістки про сусідні слов'янські племена, задумав я подати в вашім журналі цілий ряд звісток про Галичину, описати стан економічний тутешнього народу, його духовний рух і все, що у нас робиться для його піднесення“. Не володіючи добре російською мовою, молодий письменник „рішився писати по-нашому“, але якщо це робило б труднощі в перекладі, він мусив би спробувати „писати по-руськи“. Але на цей раз із заходів Франка не вийшло нічого, а вислана до „Вестника Европы“ його кореспонденція й досі не відшукана.

Якщо не рахувати появи творів Франка в російських перекладах на сторінках російської періодичної преси та різних видань, а також його участі в „Киевской старине“, то початком прямого співробітництва Франка в російській пресі в межах Росії був 1897 р. В цьому році видавець одеського тижневика „Жизнь Юга“ (до речі, тут друкували свої твори Горький, Чехов, Короленко) Я. В. Білиловський звернувся до Франка з проханням співробітничати в його журналі. Франко погодився, і редакція журналу в № 11 оповістила, що „відомий галицький письменник Іван Франко обіцяв журналові „Жизнь Юга“ своє постійне співробітництво“. В № 15 журналу була надрукована кореспонденція Франка про те, як по трупах людей з народу „купка напівзруйнованих шляхтичів або їх морально збанкрутованих прихвостнів увійшли до державної ради“. Участь Франка в цьому журналі була недовга, бо сам журнал не проіснував навіть півроку.

Коротким було також співробітництво Франка в петербурзькій політичній і літературній газеті „Северный курьер“, в якій у 1899 р. Франко надрукував п'ять кореспонденцій про галицькі й австрійські громадсько-політичні справи.

У 1898 р. з приводу століття з дня виходу перших трьох пісень трагедії Вергілієвої „Енеїди“ Івана Котляревського Франко дав до журналу „Slovanský přehled“ короткий огляд історичного розвитку української літератури, надрукований українською мовою в чернівецькій „Буковині“ під заголовком „Русько-українська література“. Тут Франко підкреслив дружні зв'язки між російською

¹ Ів. Франко, *Ukraina irredenta*, „Жите і слово“, т. IV, Львів, 1895, стор. 476—477.

й українською літературами та відмітив, що в розвитку нової російської літератури взяв участь ряд письменників, українців з походження. Франко писав: „Зрештою не треба забувати, що та нова великоруська література, котрою нині може величатися не тільки великоруське, але й усе слов'янське плем'я, в своїх початках у XVIII віці була спільним витвором велико- і малорусів і що власне українці належали до тих, що йшли в перших рядах поступових письменників, ведучи літературу на нові, досі не топтані дороги. Досить сказати, що в XVIII віці обік великорусів Радіщева і Новикова бачимо українців Капніста і Каразіна, далі обік Карамзіна (як повістяра) бачимо українців Наріжного і Погорільського, обік Жуковського як перекладача Іліади бачимо українця Гнедича як перекладача Одисеї, обік геніального Пушкіна не менше геніального українця Гоголя. Всі вони, працюючи над витворенням великої новочасної російської літератури і освіти, працювали в дусі старої традиції українського народу, тої самої традиції, що веліла Хмельницькому прилучитися до Московщини і київським вченим працювати для неї. Серед нових обставин вона значила витворення великої новочасної держави, що могла б заспокоїти культурні потреби всього руського народу і всієї слов'янщини. Але обік тої традиції жила і ніколи не переривалася в південній Русі й друга традиція — плекання власної окремішності, виявлювання своєрідного характеру країни і народу в письменстві і мистецтві. Ця традиція в ту пору і довго ще потім не вважалася суперечною з першою; не думаючи про політичний сепаратизм від Росії, навпаки, чуючи себе її частиною, бачачи в її силі також свою силу, а в її розвитку також свій розвиток, вони рівночасно розуміли, що власне в інтересі того розвитку і тої сили лежить плекання української національної окремішності, заспокоювання духовних потреб українського народу на його рідній мові і в привичних для нього віками вироблених формах“¹.

Франко відмітив, що, хоч Росія через сто років після Петра Великого не стала країною з новочасними європейськими порядками, але все ж таки породила кадри прогресивної інтелігенції, які продовжували велику реформу Петра Великого. „Вона двигав освіту і літературу,— писав Франко,— доки можна, в рамках урядових, а часто й проти волі і інтенцій уряду. Російська література XIX віку — це великий мартирологій, в котрім обік великоруських ясніють також українські імена. В руках цієї інтелігенції література робиться двигателькою поступу...“².

В 1904 р. Франко написав на російській мові короткий огляд історії української літератури для „Энциклопедического словаря“ Брокгауза і Ефрона під заголовком „Южнорусская литература“.

Франко брав участь і в тій російській пресі, що видавалася за кордоном. Так, у 1883 р. в женецькому „Вольном слове“,

¹ І в. Франко, Русько-українська література, Чернівці, 1898, стор. 11—12.

² Там же, стор. 14.

№ 52 він надрукував статтю „Мрії і надії українського народу в Галичині“. Ця стаття дуже важлива, бо вона містить матеріал, який яскраво свідчить про прагнення українського населення відтяти частини України до возз'єднання з усім українським народом в складі Російської держави. Як свідчить Франко, трудящі маси українського населення в Галичині з давніх давніх з великою надією звертали очі на схід, до великого російського брата, чекаючи від нього допомоги. Вони були впевнені, що він експлуаторів „присмирить або й зовсім повиганяє“, і панам „руки обкраїть“, і бідних „грунтами наділить“, і „попів покасує“. Надії на скорий прихід, як тоді висловлювались, „москаля“ посилювались тоді у зв'язку з тим, що між народом пронеслися чутки про близьку війну між Австрією і Росією. Селяни навіть не думали, щоб Австрія могла перемогти: „Де ж то може бути, щоб наш його переміг? Та тут, скоро б що до чого, то не лиш усі вояки з наших, але й усі громади зараз до москаля перейдуть. Хіба би хто дурний був, щоб за німцем стояв. Німець собі у Відні сидить та з панами наробляє, а з народу останне дере. Віддав нас у руки і експлуаторам, і панам, і урядовцям, а самому й байдуже за народ“.

Викладаючи ці настрої українського населення Галичини, Франко тим самим засвідчує всю глибину народної віри в животворність дружби з великим російським народом, віри в те, що допомога прийде саме зі сходу.

Слід зазначити, що селяни ще не усвідомлювали того, що така безпосередня допомога, про яку вони мріяли, могла бути подана тільки після революції, тільки тоді, коли російський народ повалить царизм, ліквідує владу поміщиків та капіталістів. Вікові мрії народних мас Галичини здійснились лише у вересні 1939 р. завдяки мудрій політиці Комуністичної партії Радянського Союзу.

В 90-х роках ХІХ ст. львівська „Правда“ та чернівецька „Буковина“ на всі лади пропагували думку „новокурсників“-угодовців, що „москвофільство“ гальмувало розвиток національної української культури в Галичині. У зв'язку з тим, що в слово „москвофільство“ часто вкладався неоднаковий зміст, а ставлення до російського народу та його культури було дуже актуальним питанням і тому вимагало ясності, Франко приклав багато зусиль для визначення суті „москвофільства“.

І тут, як і завжди, Франко виступає як невтомний поборник справи зміцнення дружби російського та українського народів.

Він чітко розрізняє ідеологію „москвофільської“ партії і любов до російського народу передової частини західноукраїнської інтелігенції. У своїй статті „Зміна системи“, надрукованій в журналі „Жите і слово“ в 1896 р., він писав, що існує „щонайменше три ради чи форми москвофільства“, дуже між собою подібні: „1) *москвофільство хлопське*, з характером соціальним: це та наївна віра, що в Росії хлопіві ліпше і що остаточно колись „білий цар“ прийде й до нас, „зробить порядок“ з панами і євреями і запев-

нить хлопам щасливіші відносини життя; 2) *москвофільство мовне*; це та наївна віра одної частини нашої малоосвіченої інтелігенції, що наша хлопська мова занадто проста, занадто невироблена для заспокоєння культурних потреб нації і що, значить, нам треба прилучитися до „общеруського“ літературного руху, плодити й собі „общеруську“ літературу; 3) *москвофільство політичне*, яке знов може бути двояке, а власне: прихильність до москалів як народу слов'янського, великого і багато обдарованого від природи, прихильність і любов до його кращих культурних і духовних намагань, до його боротьби за волю, політичну і соціальну справедливість,— такими москвофілами є ми всі, є всі чесні і поступові люди в Європі, а особливо в Слов'янщині“. І тут же Франко додає: „А може бути й москвофільство сикофантське* та шпигунське, служка нинішньої російської державної машини, москвофільство платне і гідне всякої погорди“¹.

Наскільки Франко мав підставу вбачати в частині „москвофілів“ (тобто саме тих, що належали до партії „москвофілів“) платних прислужників російського царизму, можна переконатись з такого факту. В 1915 р., під час першої світової війни, В. І. Ленін, критикуючи імперіалістичні ідеї кадета Мілюкова, писав: „Для демократичного прикриття виступають фрази про „слов'янство“, про інтереси „малих народностей“, про „загрозу європейському мирові“ з боку Німеччини. Тільки зовсім мимохідь, майже ненароком, в одній фразі п. Мілюков вибовкує правду:

„До возз'єднання Східної Галичини давно вже прагнула одна з російських політичних партій, яка знаходила собі підтримку в одній з політичних партій Галичини, так зв. „москвофілах“. Саме так! „Одна з російських партій“ є найреакційніша партія, Пурішкевичі і К^о, партія кріпосників, очолювана царизмом. Ця „партія“ — царизм, Пурішкевичі і т. д.— інтригувала давно і в Галичині і у Вірменії та ін., не шкодуючи мільйонів на підкупі „москвофілів“, не спиняючись ні перед яким злочином заради високої мети возз'єднання“².

Цілком зрозуміло, що Франко, виступаючи проти псевдомосквофільства, всякими засобами обстоював, пропагував любов до російського народу, до його передової культури, а не до реакціонерів, які зовсім не були представниками російського народу.

Так, в 1905 р. він попереджував „москвофільську“ молодь про наклепи на прогресивних українців Галичини з боку таких керівників „москвофілів“, як Йосип Мончаловський і Володимир Дудикевич: „Не вірте, молоді русофіли, своїм духовним батькам, добродієві Мончаловському та доктору Дудикевичу, поперед усього в однім пункті, що ми, галицькі українці, тим тільки й дишемо й живемо, що „ненавистю ко всему руському“. Не вірте їм у тім

* Наклепницьке, донощицьке.

¹ Ів. Франко, Зміна системи, „Жите і слово“, т. V, Львів, 1896, стор. 164—165.

² В. І. Ленін, Твори, т. 21, К., 1950, стор. 229—230.

пункті, бо це свідомо брехня. *Ми всі русофіли*, чуєте, повторюю ще раз: *ми всі русофіли*. Ми любимо великоруський народ і бажаємо йому всякого добра, любимо і вчуємо його мову і читаємо в тій мові певно не менше, а може й більше від вас. Є між нами, галицькими українцями, й такі, що й говорити і писати тою мовою потраплять не гірше, коли й не ліпше від вас. І російських письменників, великих світочів у духовнім царстві, ми знаємо й любимо... Великі представники російської науки та російської культурної праці кореспондують із нами, обмінюються своїми виданнями і чують себе ближчими до нас, як до вас, молоді галицькі русофіли. І ми чуємо себе ближчими до них, як до вас, чуємо себе солідарними з ними у всім, що для нас дороге і святе і високе, бо знаємо, що це не фрази, не „символи“ якогось фіктивного „єдинства“, а кровні, життєві здобутки вселюдської цивілізаційної праці. Ми любимо в російській духовній скарбниці ті самі коштовні золоті зерна та пильно відрізняємо їх від полови, від жужелю, від виплодів темноти, назадництва та ненависті, сплджених довговіковою важкою історією та культурним припізненням Росії. І в тім ми чуємо себе солідарними з найкращими синами російського народу, і це міцна, тривка і світла основа нашого русофільства. Подумайте про це, молоді галицькі русофіли, то може й вам, замість духовної компанії Победоносцевих, Саблерів, Рукавішнікових та Череп-Спиродовичів, забажається чистішої атмосфери“¹.

Стаття Франка, з якої наведена ця цитата, мала в окремому виданні назву: „Ідеї“ й „ідеали“ галицької москвофільської молодіжі“. Вперше вона друкувалася в травневій книжці „Літературно-наукового вісника“ за 1905 р. під заголовком „Щирість тону і щирість переконань“.

Розглядаючи зміст промови й доповіді представників „москвофільської“ молоді на святковому огляді десятиріччя діяльності студентського товариства, Франко доводив, що у так званої „москвофільської“ молоді „немає ніяких переконань і ніяких вироблених ідей“. Доповідачеві Франко закинув те, що той поставив на одну ідеологічну дошку Рилеева, Пушкіна, Лермонтова, Герцена, Чернишевського, Достоевського і Толстого, показуючи цим хіба те, що „він в історії новішої російської літератури не пішов далі імен і титулів“. Франко вимагав чіткого розмежування письменників за ідейною ознакою, бо „Достоевський, хоч потерпів тяжко за належність до гуртка Петрашевського, в своїх писаннях розвивав ідеї не раз просто суперечні ідеям Герцена, Чернишевського та всього того, що називається прогресивністю“. Франко запитував доповідача, чи знає він, що „Достоевський у політичних питаннях був іноді крайнім реакціонером і видавцем дуже обскурних часописів“, що „в питаннях національних Достоевський був

¹ І в. Франко, Щирість тону і щирість переконань, „Літературно-науковий вісник“, кн. V, 1905, стор. 110—111.

досить тупий шовініст“¹. Франко виступив проти того, що доповідь славив Льва Толстого як „експонента самобутньої руської ідеї, свого роду месію, антитезу західноєвропейського матеріалізму“. Франко нагадував, що „той геніальний Толстой брався колись реформувати народну школу з такою програмою, щоб усунути з неї всі елементи новочасної освіти, а обмежитися на самім читанні, писанні, чотирьох арифметичних діях та церковщині“, що Толстой „зі своєю проповіддю „непротівлення злу“ являється могутнім союзником російського деспотизму“ тощо.

Свою статтю Франко закінчив запевненням, що „коли органічно, від кореня розвинуться і процвітуть усі частини східнослов'янського племені, коли святотатські руки не будуть підрубувати та нівечити одну частину, аби тим краще буяла друга, то тоді зложиться з них цілість і єдність краща, багатша, гармонійніша, ніж це тепер може снитися різним шовінізмом затуманеним головам“¹. Історія виправдала сподівання Франка: ленінсько-сталінська національна політика забезпечила бурхливий розвиток культури всіх народів Радянського Союзу, в тому числі культури українського народу.

В 1904 р. на сторінках „Літературно-наукового вісника“ з'явилась стаття Франка під заголовком „Подуви весни в Росії“, де Франко протиставив царській російській бюрократії передову частину російської інтелігенції, чітко розрізняючи при цьому дві культури в російській культурі. Про царську бюрократію Франко з гнівом писав: „Вона згноїла кілька генерацій найкращої російської інтелігенції в тюремних льохах та сибірських снігах, довела до нечуваного зубожіння, темноти та занепаду десятки мільйонів російського люду, видушила всі живі соки з російських земств, стиснула докраю російські університети, витиснувши з них майже всі найкращі, талановиті вчительські сили, довела до абсурду середнє шкільництво, звела на нижчий ступінь народну школу, віддавши її в руки попів, здеморалізувала судівництво, одним словом підточила і підірвала в ім'я своєї полотняної благонадьожності всі ті основи, на яких може стояти і розвиватися державне життя. Та не досить того, вона осоромила Росію на весь світ безумовною системою русифікації в Польщі та в Литві, забороною української мови, руйнуванням останків автономії Ліфляндії та Фінляндії, грабуванням своїх власних вірмен і таким іншим. Нічого всередині Росії вона не лишила незачепленим, на все мусила покласти свою ведмежу лапу, всюди мусила напакостити, в своїм сліпим нерозумі ламаючи те, що природне, живе, чесне, а підпираючи здирство, шахрайство та деморалізацію в усякій формі“².

Своєю злочинною діяльністю царська бюрократія довела Росію

¹ „Літературно-науковий вісник“, кн. V, 1905, стор. 112.

² Ів. Франко, Подуви весни в Росії, „Літературно-науковий вісник“, кн. XII, 1904, стор. 146.

до поразки в японській війні, до ситуації, подібної до тієї, яка була при кінці Кримської війни. Руйнуючій дії царської бюрократії Франко протиставляє діяльність передової російської інтелігенції, що відіграла величезну роль у розвитку російської культури. Франко писав, що передова інтелігенція Росії „створила самотність у своєму роді літературу, в якій мов дорогої перлини (хоч і не все найчистішого блиску) ясніють імена Тургенєва, Достоевського, Гончарова, Щедрина-Салтикова, Толстого, Пісемського, Григоровича, Успенського, Гаршина, Короленка, Чехова, Горького та цілої плеяди менших талантів; поклала міцні підвалини під храм російської науки та публіцистики... витворила цілий ряд інституцій наукових та культурних, опереджаючи декуди навіть західну Європу (педагогія, спеціальна жіноча освіта), створила живу, типову російську пресу (місячники, тижневики, щоденники)“¹.

Далі Франко прямо вказує, що найбільшою заслугою передової російської інтелігенції є її революційна мужність в боротьбі проти царизму, те, що вона виховувала революційні кадри, які не боялися ніяких насильств, йшли на всякі муки в ім'я щастя народу. „Та що найважливіше і найцікавіше — ця суспільність здобула собі за той час те, чого не мала до Кримської війни, — традицію боротьби за гуманні, суспільно-політичні ідеали, традицію не тільки опозиційної, скільки просто революційної боротьби“². В цій боротьбі „тупоумний, безтямний і ошалілий з надміру своєї влади чиновник гнав купами на нелегальну дорогу, на загибель та під катівську сокиру сотки зовсім невинних, високоідеальних людей, марнував і топтав тисячі найкращих інтелігентних сил... Він замикав університети, касував недільні школи, тіснів гімназії, припиняв газети, в'язав по руках і по ногах земства, корумпував * промисел і торгівлю, переслідував науку, зробив із російської літератури один довгий мартирологій **, рівного якому не має ніяка література цілого світу, не виключаючи й старохристиянської літератури перших чотирьох віків; він гнав народну освіту у всіх її формах, об'являв усю інтелігентну молодь ворогами „отечества“, украсив усі столиці широкого російського царства шибеницями, обілляв вали всіх фортець кров'ю мучеників за високі людські ідеали, запхав ними найстрашніші підземелля кріпостей, населив непереглядні простори Сибіру“³.

Франко написав некрологи про відомих російських учених, таких, як великий мандрівник Міклухо-Маклай (в „Kujter Lwow-ski“, 1889 р.), М. Тихонравов (в „Житі і слові“, 1894 р.), О. Пипін (в „Хроніці Наукового товариства ім. Шевченка“). Франко ще

¹ І в. Франко, Подуви весни в Росії, „Літературно-науковий вісник“, кн. XII, 1904, стор. 149.

² Там же, стор. 149—150.

* Підкупляв.

** Збірник оповідань про мучеників.

³ „Літературно-науковий вісник“, кн. XII, 1904, стор. 150.

в 1881 р. вмістив у „Світі“ біографію О. Пипіца, написав рецензію на його „Историю русской литературы“, де відзначав прихильне ставлення цього російського вченого до української літератури і українського культурного життя. Взагалі Франко дав рецензії на багато праць російських учених, а також на окремі праці іноземних учених про Росію. Коли в рік першої російської революції вийшла німецькою мовою „Історія російської літератури“ Олександра Брікнера, Франко надрукував рецензію на неї в листопадовій книжці „Літературно-наукового вісника“ за 1905 р., висловлюючи сподівання, що „подих нової свободи буде початком нової світлішої ери російської літератури“¹.

З осені 1902 р. є свідчення про захоплення Франка творчістю Максима Горького. Тоді у Львові перебував кореспондент „Новостей дня“ М. Сукенніков. Він зустрівся з Франком і після того писав, що останній „дуже цинить Горького і ставить його твори дуже високо“. Коли після подій 22 січня 1905 р. Горький за написання відозви „До російських громадян і до громадянської думки європейських країн“ був заарештований і посаджений у Петропавловську кріпость, Франко виступив у львівському тижневику „Новий громадський голос“ з гарячим протестом проти нового злочину-царської влади.

„Очі всього світу освіченого, всіх свободолюбивих людей звернені тепер на російську столицю,— починав Франко свою статтю „Максим Горький“,— Петропавловську кріпость... Очі всього цивілізованого світу звернені на те прокляте місце, бо в його мурах сидить і мучиться знов один із світочів російського народу, одна з оздоб російського письменства — Максим Горький... Властива назва його Олексій Пешков. Ще кілька літ тому він був простим робітником, зазнав і голоду і холоду і всякої нужди, раз навіть підіймав руку на себе, не бачачи ніякої надії на краще життя... На безмежних степах і по брудних хатах та квартирах, де купчиться міська біднота, по корчмах та арештах, по лісах та морських пристанях він придивлявся природі й людям, знайомився з життям і терпінням і radoщами найрізнішого народу...“ Далі Франко писав, що в своїх творах Горький „виступав як натхненний апостол чоловіколюбства, того щирого, нефарисейського, що обіймає однаково сердечно і найбідніших, і зіпсованих та понівечених суспільним ладом. Рівночасно у нього щоразу голосніше звучала ще одна струна — гарячий поклик до боротьби з теперішніми гнилими порядками в Росії, супроти яких усі люди, бідні і багаті, аж надто часто опиняються поза законом, здані на ласку й неласку тупої сили-самоволі“. Отже, Франко високо цинив Горького за те, що він кинув сміливий виклик світові експлуататорів, за те, що він революціонер. Франко звертав увагу читачів на поганий стан здоров'я Горького: „В петропавловським

¹ І в. Франко, Нова історія російської літератури, „Літературно-науковий вісник“, 1905, кн. XI, стор. 159.

казематі його без теплої одежі в арештантському одязі посадили в холодну, вогку, пониже землі положену комору, що швидко може підкопати його здоров'я. Ось чому очі всього світу звернені на Горького¹. Франко вимагав звільнити з тюрми Горького, цього борця за щасливе майбутнє трудящих.

За глибоке і досконале знання російської літератури, виявлене в численних наукових і критичних працях Франка, рада Харківського університету, обговоривши на засіданні 11 жовтня (28 вересня) 1906 р. пропозицію історично-філологічного факультету й відзив професора Миколи Сумцова про літературно-наукову діяльність Франка, одногосно постановила „признати галицькому вченому, дослідникові Іванові Яковичу Франкові ступінь доктора російської словесності без іспиту й пред'явлення дисертації“.

В другій половині 1907 р. стан здоров'я Франка значно погіршився і розвинулася тяжка хвороба. Це відбилося до деякої міри і на творчості Франка. До того часу належать переклади Франка драматичних творів О. С. Пушкіна, видані у Львові в 1917 р., хоч були закінчені вже на початку листопада 1914 р. Тоді ж написані і статті Франка про Пушкіна, біографічна довідка, стаття про історичне й літературне значення драми „Борис Годунов“, замітки про інші драми й драматичні картини Пушкіна.

Свою статтю „Олександр Сергійович Пушкін“ Франко почав із твердження, що „О. С. Пушкін загально признаний як найбільший російський поет“, і, користуючись даними із статті А. Кірпічнікова в „Енциклопедическом словаре“ Брокгауза і Ефрона, подав у ній біографію генія російського поетичного слова та характеристику творчості поета. До цієї статті Франко додав ряд своїх перекладів віршів Пушкіна.

В статті „Історичне та літературне значення Пушкінової драми „Борис Годунов“ Франко дав високу оцінку драмі. „Пушкінова драма „Борис Годунов“, — писав Франко, — була першою в російським письменстві драмою в новочаснім значенні цього слова, драмою, яка незалежно від усяких правил та естетичних формулок кладе собі одинокою метою — подати в драматичній формі образ людського життя в трагічній, історичній чи індивідуальній хвилині... Пушкінова драма лишається в високій мірі оригінальною, типово російською і історичною. Пушкін... старався, як можна докладніше, вникнути в дух представленої ним історичної доби, і в тім також запорука великого значення цієї драми та її чисто людського інтересу, який вона ніколи не перестане збуджувати у всіх читачів та глядачів“².

Всупереч твердженням деякої частини російських критиків, які закидали Пушкіну брак драматичного таланту, Франко дуже

¹ Ів. Франко, Максим Горький, „Новий громадський голос“, № 9, Львів, 1905, стор. 68—69.

² О. С. Пушкін, Драматичні твори в перекладі, з передмовою та поясненнями д-ра Івана Франка, Львів, 1917, стор. 101—102.

високо цінив Пушкіна-драматурга. „Ця драматична сцена,— писав Франко про „Сцену з Фауста“ Пушкіна,— написана в році 1824 рівночасно з „Борисом Годуновим“*, виявляє незвичайний драматичний талант Пушкіна, який, немов у світлі блискавки, вмів показати безодню горя та зіпсуття в людській душі“¹. „Скупого рыцаря“ Франко назвав „незвичайно ефективним драматичним образом“, „Моцарта и Сальєри“ — „прекрасним драматичним образом“ і жалкував, що лишилася недокінченою фантастична драма „Русалка“, бо „Пушкінова спроба має високу літературну вартість уже хоч би тим, що вона справді драматична й малює деякі трагічні моменти людського життя з великою художньою силою“. В цій статті Франко зазначає, що дуже схожі мотиви є також у поезії Шевченка, зокрема в його баладах „Причинна“ й „Русалка“, тим самим вказуючи на творчий зв'язок українського поета з російською літературою.

В своїх статтях про українську літературу Франко часто згадує теплим словом видатних російських письменників. Наприклад, у розвідці про Михайла Старицького Франко нагадав той час, коли „в Петербурзі припинено найкращий тодішній місячник „Современник“, засуджено на каторгу найліпшого російського публіциста Чернишевського, позасуджувано на тяжкі кари ще цілу низку талановитих письменників, як ось Михайлова, Худякова, Шапова і інших“².

У своїй статті „На склоні віку“ з підзаголовком „Розмова вночі перед новим роком 1901“, надрукованій в „Літературно-науковому віснику“, Франко захищав передових діячів російського слова від наклепів українських буржуазних націоналістів.

Франко не ототожнював царського абсолютизму з російським народом і не робив останнього відповідальним за злочини царського уряду та його прибічників проти українського народу. Він чітко розрізняв дві культури, дві літератури в російській культурі і літературі. Від університетської лави до самої смерті Франко почував глибоку пошану і любов до передової російської культури, особливо до російських революціонерів-демократів.

Франко став на шлях критичного реалізму під впливом передової російської літератури, зокрема творів Льва Толстого та Івана Тургенєва. Свій світогляд, свої погляди з основних питань літературознавства виробив він насамперед під впливом творів таких великих діячів російської критичної думки, як Белінський, Чернишевський, Добролюбов і Писарєв. Розібратися в економічних питаннях Франкові багато допомогли твори Чернишевського, про якого він завжди згадував з великою симпатією і пошаною. Сатиричний талант Франка сформувався, як вже гово-

* Насправді „Борис Годунов“ написаний у 1825 р.

¹ О. С. Пушкін, Драматичні твори в перекладі, з передмовою та поясненнями д-ра Івана Франка, стор. 128.

² Ів. Франко, Михайло П. Старицький, „Літературно-науковий вісник“, кн. V, 1902, стор. 53.

рилось вище, під впливом Салтикова-Щедріна. Дослідники поетичної творчості Франка безсумнівно знайдуть в ній не одну аналогію до творчості Пушкіна, цього „сонця російської поезії“, Лермонтова, Некрасова та ін.

Різні відгомони й аналогії з російською літературою, критикою й публіцистикою в окремих працях літературної, критичної і публіцистичної спадщини Франка цілком зрозумілі, бо Франко захоплювався творами великих російських письменників, критиків і публіцистів. Ці аналогії і запозичення не зменшують самотності й значення творчості Франка. Він не тільки сам жадібно читав твори корифеїв російської літератури, критики й публіцистики, а й відгукувався на окремі відображені ними події, гаряче пропагував їх ідеї, знайомив з творчістю цих письменників західноукраїнських, польських і німецьких читачів.

Інтерес Франка до російської літератури не був тільки літературним інтересом. Франко захоплювався творами російських революціонерів-демократів, бо їх погляди були близькі йому. Уже в університеті Франко побачив, що ідеали російської революційної демократії є одночасно ідеалами й української демократії, що у прогресивних російських письменників є чому повчитися, що виховний вплив російської літератури на читача незрівнянно сильніший, ніж західноєвропейської літератури. Прогресивні погляди світоців російського слова мали значний вплив на світогляд Франка й допомагали розвиткові його критичного хисту, давали йому можливість бачити в тодішньому суспільному житті Галичини багато такого, чого не бачили його земляки.

Критичні статті Франка про російську літературу свідчать про величезний літературно-критичний талант письменника. Хоч вони і не вільні від окремих помилок, але більшість з них ще сьогодні не втратили своєї цінності. У своїх висловлюваннях, замітках і статтях про російську літературу Франко охоплює майже всю передову російську літературу, даючи їй високу оцінку. Іван Франко живо сприймав окремі явища сучасного йому російського літературного життя. Це свідчить про відчуття ним тісного зв'язку з російською передовою культурою, про розуміння ним виховної ролі передової російської літератури.

* * *

Великий син українського народу, революціонер-демократ Іван Франко, високо цінуючи передову російську культуру, підкреслював необхідність суворо розрізняти експлуаторську верхівку Росії від російського народу, розрізняти реакційну Росію від прогресивної, реакційну російську культуру й літературу від прогресивної, цінити, любити і вивчати передову російську літературу.

Статті Франка про передову російську літературу й досі активно служать справі виховання животворного радянського патріотизму.

„Сила радянського патріотизму, — вказував Й. В. Сталін, — полягає в тому, що він має своєю основою не расові або націоналістичні забобони, а глибоку відданість і вірність народу своїй Радянській Батьківщині, братерську співдружність трудящих всіх націй нашої країни. В радянському патріотизмі гармонійно поєднуються національні традиції народів і спільні життєві інтереси всіх трудящих Радянського Союзу. Радянський патріотизм не роз'єднує, а, навпаки, згуртовує всі нації і народності нашої країни в єдину братню сім'ю. В цьому треба вбачати основи непорушної і дедалі міцніючої дружби народів Радянського Союзу“¹.

Українські буржуазні націоналісти, які обслуговують зараз найчорніші сили американо-англійської реакції, знають, що дружба радянських народів є запорукою могутності Радянського Союзу, тому вони хотіли б внести розбрат між народами. З цією метою вони вдаються до тактики своїх попередників, які в часи Франка зводили наклепи на російський народ і на його передову культуру. Українські буржуазні націоналісти не зупиняються перед найбезсоромнішою фальсифікацією історії української літератури, історії російсько-українських взаємин. Фальсифікують вони і спадщину Франка, силкуючись будь-що причислити великого мислителя і щирого друга братнього російського народу до табору націоналістів. Та даремні їх спроби! Величезна літературна, літературно-критична, наукова і публіцистична спадщина Франка свідчить, що Франко постійно викривав антинародну суть націоналізму, був невтомним поборником дружби російського і українського народів, великим пропагандистом і популяризатором досягнень передової російської культури і літератури.

№ 3777

¹ Й. Сталін, Про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу, Держполітвидав УРСР, К., 1950, стор.149—150.

М. С. Возняк

Иван Франко — популяризатор передовой русской литературы
(На украинском языке)

Редактор видавництва *П. П. Рудницька.*

Техредактор *Н. С. Криловська.*

Коректор *Л. Х. Почекіна.*

БФ 03616. Зам. 582. Тираж 10 000. Формат паперу 60×92/16. Друкарськ. аркушів 3,75.
Обл.-видавн. аркушів 3,85. Паперових аркушів 1,875. Підписано до друку 5/VIII 1953 р.
Ціна 1 крб. 55 коп.

Друкарня Видавництва АН УРСР, Львів, вул. Стефаника, 11.

**В МАГАЗИНАХ ГОЛОВКНИГОТОРГУ
І МАГАЗИНАХ ВИДАВНИЦТВА АН УРСР
є в продажу:**

Грудницька М. і Курашова В. Степан Васильченко. Статті та матеріали. К., 1950, 335 с. з іл.; портр. (Ін-т укр. літератури ім. Т. Г. Шевченка. Матеріали та дослідження з історії української літератури XIX—XX ст. ст. Вип. II). 5000 прим. 10 крб. 50 коп. в оправі.

Доповіді наукової сесії Інституту української літератури ім. Т. Г. Шевченка Академії наук Української РСР. (17—22 червня 1950 р.). К., 1950. 171 с. 15 000 прим. 5 крб. 25 коп. в оправі.

Іофанов Д. М. М. Ю. Лермонтов. Нові матеріали про життя і творчість. К., 1947. 110 с. з іл. (Ін-т укр. літератури ім. Т. Г. Шевченка). 25 000 прим. 1 крб. 40 коп.

Іофанов Д. М. Н. В. Гоголь. Детские и юношеские годы. К., 1951. 431 с. с илл.; 1 л. портр. (Гос. публичная б-ка Укр. ССР). 20 000 экз. 11 руб. 50 коп. в переплете.

Радянське літературознавство № 10. К., 1948. 88 с. (Ін-т укр. літератури ім. Т. Г. Шевченка). 2000 прим. 5 крб. 60 коп.

Радянське літературознавство № 11. К., 1949. 119 с. (Ін-т укр. літератури ім. Т. Г. Шевченка). 2000 прим. 7 крб.

Радянське літературознавство № 12. К., 1949. 101 с. (Ін-т укр. літератури ім. Т. Г. Шевченка). 2000 прим. 7 крб.

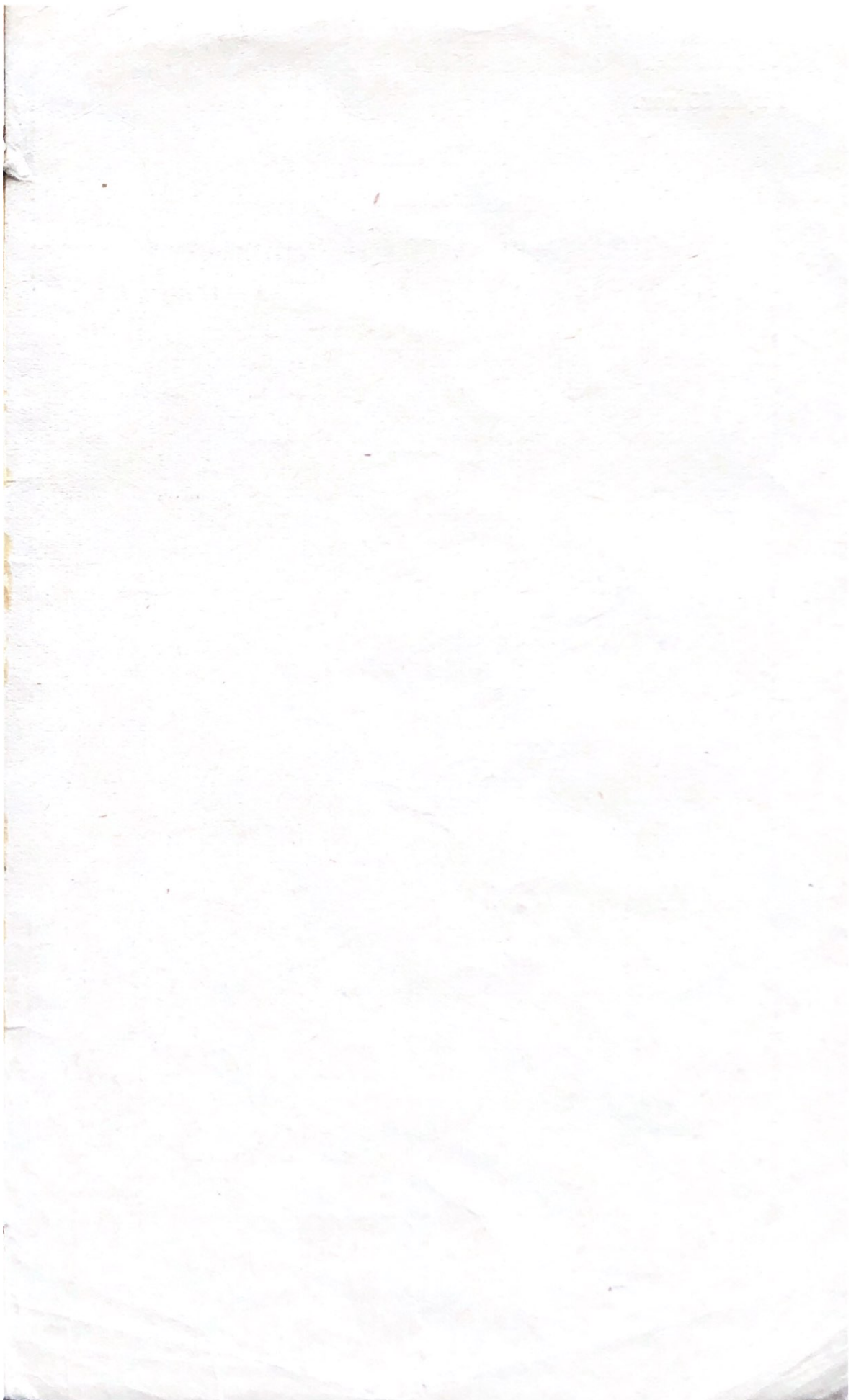
Радянське літературознавство № 13. К., 1950. 121 с. з іл. (Ін-т укр. літератури ім. Т. Г. Шевченка). 2000 прим. 7 крб.

Радянське літературознавство № 14. К., 1950. 143 с. з портр. (Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка). 2000 прим. 7 крб.

Радянське літературознавство № 15. К., 1951. 127 с. (Ін-т укр. літератури ім. Т. Г. Шевченка). 2000 прим. 8 крб. 40 коп.

Стефаник В. Повне зібрання творів в трьох томах. Т. I. Новели. К., 1949, 374 с. з іл., портр. (Ін-т укр. літератури ім. Т. Г. Шевченка). 13 500 прим. 10 крб. 50 коп. в оправі.

Радянське літературознавство № 16. 108. (Ін-т укр. літератури ім. Т. Г. Шевченка Академії наук УРСР). 3000 прим. 7 крб. 50 коп.

1 крб. 55 коп.

4

Иван